לקוטים

מפרוש על התורה, כתב יד, מאת

רבי **רפאל מרדכי מלכי** ז"ל

רב ורופא בירושלם, באמצע המאה החמישית לאלף הנוכחי.

מחברת א'

כוללת:

מאמרים הנוגעים לתולדות ארץ ישראל.

נעתקו ונלקטו מכתב היד ויוצאים לאור עם הערות,

הארות, מבוא ותולדת הרר"מ מלכי

בידי

אליעזר בה"ר בנימין ריבלין

איש ירושלם.

דפוס סלומון בירושלם. תרפ"ג.

Fr. ⁺/518 no 701

unknown to Friedenwald

rare

למר זיגמונד זעליגזון
מאת א. ר-ן.

לקוטים

מפרוש על התורה, כתב יד, מאת

רבי רפאל מרדכי מלכי ז״ל

רב ורופא בירושלם, באמצע תמאה החמשית לאלף הנוכחי

מחברת א

כוללת:

מאמרים הנוגעים לתולדות ארץ ישראל

נעתקו ונלקטו מכתב היד ויוצאים לאור עם הערות,
הארות, מבוא ותולדת הרר״מ מלכי
בידי

אליעזר בה״ר בנימן ריבלין

איש ירושלם.

דפוס סלומון, ירושלם תרפ״ג.

☞ זכות ההדפסה של הספר, כולו או מקצתו
גם של תרגומים השארתי לעצמי.
א. ר—ן

ב"ה

מבוא

בבית הספרים הלאומי פה עה"ק ירושלים ת"ו, מצאתי כתב יד גדול „פירוש על התורה" אשר נכתב בירושלם באמצע המאה החמשית לאלף הנוכחי.

מבין לפרושים והחדושים ואגבם, מצאתי בכת"י הזה פרקים רבים המדברים ממצב ירושלים וארץ הקדושה בימים ההם, תקנות הקהלות ומנהגיהם וכו'; תולדה שלבי מסור אליה ביותר מיום עמדי על דעתי. ובשבילה לקחתי עלי את העבודה הקשה והמיגעת מאד לעבר על כל הכת"י ולהעתיק וללקוט ממנו חלקים שונים ולהוציאם לאור עולם. זכיתי לפרסם בראשונה את מציאותו של כתב היד החשוב הזה, פירוש על התורה. ויחד עם זה לגלות אחרי יגיעה ועמל רב את שם מחבר וכותב הספר הזה. למה שאין שום זכר מפורש בגוף הכת"י.

בזה הרני מפרסם מחברת ראשונה מגוף הכת"י יחד עם קצת מהערותי והארותי ותולדותו של מחברו ויוצרו :

שם מחבר „פירוש על התורה" הזה, הוא רבי רפאל מרדכי מלכי ז"ל אשר שרת בתור רופא וחכם בירושלם בערך שלשים שנה, משנת תל"ג עד שנת תס"ד לאלף הנוכחי.

החכם הזה כמעט שנשכח זכרו בתולדות גדולינו והכמינו. החכם רבי חיום יוסף דוד אזולאי ז"ל איש ירושלם ואשר חי קרוב לדורו של הררמ"מ. לא הזכיר את שמו ב„שם הגדולים" וגם לא זכר את פירושו על התורה ברשימת הספרים שבספרו הנ"ל.

ודברי ימי ישראל שהזכירו (חלק שמיני עמוד 339 הערה 1. ובציון ו' עמוד 599) אגב חתנו ר' משה חגיז, מזכירו בשם מיטעה מ"דכי מלאכי

הראשון אשר הזכירו בתולדה הוא, רבי שלמה חזן בספרו המעלות לשלמה 1) והוא מזכיר שם גם את „פירושו על התורה" על פי מה שמצאהו מוזכר בספר „מלכי בקדש" של רבי עזרא בן רבי רפאל מרדכי מלכי. 2)

את כל שבחו של הרמ"מ חשב נכדו, דוד, בן רבי חזקיא מסילווא (בעל הפ"ח) בהקדמתו לספר אביו, פ"ח על א"ח ואה"ע 3), שם יאמר: „מר זקני מלכי צדק מלך שלם בכל מעלות האושר, אושר נצחי ותדריי כי האיש מרדכי הולך וגדול בכל הארץ, שמעו הולך בכל המדינות ה"ה החכם השלם הדיין המצוין הרב המובהק כמהר"ר רפאל מרדכי מלכי זלה"ה. שאם אמרתי אספרה קצת מה משבחיו לא יספיקו יריעות שמים אלו נמתחו לניר, וים אוקינוס לדיו. כאשר כל מכיריו מקדם יגידו ויעידו צדקתו, צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. ידיו רב לו בכל התורה בנסתר ונגלה בפילוסופיה ובתכונה ובהויות דאביי ורבא, רודף צדקה וחסד..."

ובספר „אורים גדולים" 4), שו"ת של בן דורו הרב אברהם ישראל זאבי רב בחברון, נדפסו מאת הרמ"מ שאלות ותשובות אשר נשא ונתן בהן עם רבני ירושלם וחברון. 5) ושם מפליגים משיביו בשבחו של „הרב

---

1) מערכת גדולים ערך ריש. ספר המעלות לשלמה חובר בסוף המאה הששית לאלף הנוכחי ונדפס בראשונה בשנת תרנ"ד בעיר נא-אמון.

2) ומשם העתיק הכותב בענציקלאפעדיא היהודית-אנגלית, וטעה לחושבו בין רבני עיר צפת בקראו את הר"ת „צית"ו" שבהמעלות לשלמה צפת ת"ו. ובאמת המכון לירושלם, ציון-ת"ו. וגם שנות חייו של הרמ"מ לא נקבעו אל נכון בהענציקלאפעדיא היהודית-אנגלית. ע"ש, ובהמשך דברינו להלן.

3) בתוצאה הראשונה משנת תס"ו.

4) דף נ"ט ע"ד.

5) הענין המדובר שם הוא: ע"ד, גט שסדר רב צעיר ואשר הר"מ מלכי הורה לפוסלו. עיין שם דברי הרמ"מ אשר באו בארוכה, והמלאים ענין לתכונתו של הרב הזה ולרוח אשר שרר אז בין הרבנים בירושלם.

ראש מר דרור... הפותח בדברים ודורשן בשבעים פנים ה״ה החכם השלם הדיין המצוין רופא כל בשר..״ הוא: רבי רפאל מרדכי מלכי.

ממשאו ומתנו בהלכה בשו״ת הנ״ל שב„אורים גדולים״ יכולים הקוראים התורניים להוכח על כחו הגדול של הרמ״מ בעמק הלכה ופלפולה, יחד עם בקיאותו הרבה ויושר שכלו במשפטים ובכל ענפי ההלכה וההגיון.

ואולם יותר מזה יגלה לפנינו בכל גדלו בספר כת״י הזה „פירוש על התורה״. פה נמצאהו מלא וגדוש ועובד ברחבה בכל חדרי התורה. הלכה ואגדה, נגלה ונסתר, הקירה ופילוסופיא, צרופים וגימטריאות, חכמות הרפואה והתכונה, ותורת המדינות והמשפטים וכו׳.

פה נמצאהו שליט ובקי בכל ספרי התורה הראשונים והאחרונים, ובכתבי-יד חשובים ויקרים אשר היו בידו ומזכירם בספרו, ומהם שנאבדו ואינם בימינו אלה.

למקרא כת״י הזה נתענג על סגנונו היפה, סגנון מיוחד וקבוע ורחוק ממליצות ריקות, קרוב לסגנונם של „הראשונים״ ועשיר במבטאים חדשים מקוריים ונעימים, אשר לא נמצא רבים דוגמתם בספרי הרבנים מבני דורו.

במעלה גבוהה טלה וגדל על כל בני דורו חכמי ישראל בחכמות התכונה והרפואה. שתי אלה תופסות מקום מיוחד וחשוב בחיי הרמ״מ וב„פירושו על התורה״. מאמריו על השבונות השנים, עברונות ומולדות, הם פנינים יקרים אשר לכשיפרסמו יעשירו גם את חכמי התכונה בימינו בידיעות הדשות ו„מהלכים לא ידעו״ 1). כה חשוב מאד מאמרו הגדול על מצב המחלות והרפואות בירושלים בימיו, אשר כתב בפירושו על פרשת יתרו, והמוכיח על

---

1) בנו (עזרא מלכי-עיין להלן) בהערתו על דברי אביו בכת״י הזה בדף 52 ע״א, אחרי התאוננותו על אשר לא זכה ללמוד בחכמה זו מאביו מסיים: „והנה כהיום, אחרי מות אביו — בשנת תע״א, אין איש יהודי מכיר ויודע בטיב החכמה הזאת...״

בומחיותו ברפואה להלכה ולמעשה.1)

כאמור, שרת בירושלם בתור רופא מומחה למעשה והוכר לגדול רופאיה. ומוזכר בזה לשבח בספר שאלו שלום ירושלים של ר' גדלי' מסומיאטיץ 2) והוא מספר לנו 3) כי בחלות רבו רבי יהודא חסיד תיכף אחרי בואו ירושלימה „שלחו לקרוא את הרופא המומחה שהיה בירושלים איש ספרדי חכם גדול בתורה ובחכמת הרפואה ועשיר גדול ה"ה חכם מרדכי מלכי זצ"ל..."

כמו כן מצאנו כי חכמי ירושלם סמכו על הרר"מ מלכי בעניני רפואה הנוגעים לשאלות הדת 4)

מולדתו היתה — כדמוכח מספרו — ארץ איטליא 5), וביותר מזכיר את אשר ראה ועשה בעיר ליגיריאה. בשנת התל"ב נמצא כבר בירושלם, ולא נדע אם עלה אז מאיטליא ישר לירושלם או ישב לפני זה בעיר אחרת — צפת או חברון — ומהם בא לירושלם, אשר בה ישב כנראה עד יום פטירתו בה בשנת תס"ה בערך 6).

מדברי עצמו בכת"י הזה, ומעדותו הנ"ז של ר' גדלי' מסימיאטיץ בשאלו שלום ירושלם נראה שהיה הרמ"מ עשיר, ופרנסתו היתה מצויה לו ברויח משכר עבודתו ברפואה, ומפירות כספיו, ולא נהנה מן הצבור, וגם רדף צדקה וחסד ועשה צדקה עם אחים. ובזה שונה היה גורלו לטוב מגורלם של רוב חכמי ורבני ירושלים בימיו, אשר חיו חיי עוני ואל התמיכה מקופת הכולל היו עיניהם נשואות.

באיטליא למד את שפת איטלקית ורומית וספרותם בתבונה רפואה ופילוסופיא, ופעמים רבות מביא בכת"י הזה דעותיהם וספריהם של חכמי

---

1) את מאמרו על מצב הרפואה אפרסם במחברת מיוחדת מפני חשיבותה ורב ערכה בכמות ובאיכות.

2) נדפס בברלין תע"ז, ושנית ב„רשומות" ב, ע"י ז. רובאשוב

3) שם דף ב' ע"א.

4) עיין לדוגמא „הלכות - קטנות" שאלה ר"ץ דף כ' ע"ב.

5) פעמים אחדות אומר בספרו זה „וראיתי בערי איטליא."

6) כי בא הרמ"מ לירושלים בשנת תל"ב מוכח מדברי עצמו שנפרסם להלן שאמר ביום כתיבתו בשנת תנ"ב, „וזה כ' שנים אני במקום זה הקדוש."

איטליא מאומות העולם, וגם כתב בספרו זה לוחות אחדות „כרוניקה" בכתב ולשון איטלקית.

בירושלם התודע אל ראשי העדות הנוצריות והמושלמיות, כנראה ע"י עבודתו ושרותו ברפואה. ועי"ז למד לדעת את כל מוצאי ומבואי הנהגות העדות האלה לכל פרטיהם. ועל פיהם חקר למצא את תקוני הסדרים בעדה היהודית.

הרמ"מ היה אבי-הם של הרבנים עזרא ומשה מלכי. הראשון נודע בין דייני צפת. נכנע בתור שד"ר לחו"ל ונתמנה לרב ואב"ד בעיר רודוס, ונדפסו ספריו בהלכה ואגדה ושו"ת. מלכי בקדש, עין-משפט, עינות מים, ושמן למאור. מלבד מה שנשאר ממנו בכת"י. אחיו משה מלכי מוזכר גם הוא בתור רב וחכם ומובאים הדושיו בספר מלכי בקדש של אחיו עזרא. 1) ונחשב בתור רב מובהק בין צדיקי עליון הממונים בכפר יאסיב בגליל עליון במכתב מארה"ק משנת תק"ז (שבלים בודדות לדיינארד צד 27).

חתניו הנודעים לנו הם: שני הרבנים החשובים והמפורסמים ביותר בין גדולי חכמי ישראל בדורם, ה"ה הרב משה האגיז 2) (בן ר' יעקב חגיז ראש ישיבת בית יעקב בירושלם ונכד הרב משה גלאנטי ראש רבני ירושלם) אשר יצא בבחרותו לארצות אירופא; ונתפרסם שמו בישראל ע"י ספריו החשובים והנכבדים, שפת-אמת, משנת חכמים, שבר-פושעים, לקט הקמח, אלה מסעי ופרסמם של ספר זקנו „קרבן חגיגה", ו„הלכות קטנות" של אביו, וע"י מלחמתו הקדושה נגד נחמיא חיון וסיעתו, והשני הוא הרב הזקיא די-סילוא 3) מחבר ה„פרי-חדש" על „שלחן ערוך" אשר היה ראש ישיבה בירושלם 4)

---

1) דף כ"ו ע"א ודף קי"ב ע"ב, ומשם נראה שר' משה היה גדול בשנים מר' עזרא.

2) ר"מ חגיז מזכיר את חותנו רר"מ מלכי בהערתו אשר בספר הלכות קטנות של אביו בדף כ' ע"ב. ופעמים אחדות מזכיר הר"מ חגיז את גיסו ר"ה די סילווא בעל הפ"ח. בשתי הלחם (ס' מ"ב) ובשפת אמת.

3) עיין הערתי הקודמת ובהקדמה, דוד בן הפ"ח על הפ"ה א"ה ואה"ע אשר הבאתי לעיל.

4) בנו דוד חותם בהקדמה לפ"ח על א"ח ואה"ע, דוד בן... ראש מתיבהא הזקיא די סילוא.

ונתקבל לגאון ופוסק אשר סמכו עליו בהלכות למעשה כל חכמי הדורות הבאים אחריו.

כנראה מפרי עטו היה הרמ"מ כטבעו בעל מזג החם, מרגיש ומתרגש ועם זה חוקר עמוקות ומבקר קשה, ועי"ז גם מתרגז ומרגיז.

הוא היה איש-האמת ולוחם בעד האמת גם עם גדולים וטובים, לא נשא פנים לכל, ולא הסתיר דעתו ושיטתו נגד מי שהוא. ובספרו זה „פירוש על התורה" אשר כתבהו לרבים, יצא בבקרת נגד חכמי דורו וגם נגד חכמים ראשונים וגאונים. גם במה שנוגע להקירה ועקרי אמונה וגם במה שנוגע להלכה ולמעשה.

בטענות חזקות הוא יוצא בספרו זה נגד הרמב"ם והרמב"ן בדבר הסמיכה וקדוש החודש עפ"י הראיה, בזמן הזה. ויוכיח כי גם היום מהראוי והגון באופנים והזדמניות שונים להרש את הסמיכה ולקדש את החדש עפ"י הראיה אם בארץ ואם בחו"ל.

לפעמים הוא מערער על תקנות רבני ירושלם הקדמונים ועל פסקי מר"ן הבית יוסף אשר פסקיו נתקבלו למעשה בכל המזרח. דורש לבטל את ה„נהוג" שכל המון העם לובש גם תפילין של ר"ת, ותוקף קשה את הבית—יוסף על שפסק בשלחן-ערוך לקדש את הלבנה רק אחרי שבעה ימים לחרושה עפ"י הר"י גיטקיליא והקבלה, נגד מה שמפורש להלכה בתלמוד לברך על הלבנה מיד אחרי ראיתה.

גם בפרשנות הוא מוצא עוז בנפשו לפרש ולבאר שלא כפרושי הראשונים וכותר קושיותיהם ותירוציהם.

בענינים מחקריים ופילוסופיים שונים יוצא לפעמים נגד דעותיהם של הרמב"ם וה„עקרים" 1)

ואולם תמיד נמצאהו חוקר ודורש אל האמת. אחרי סתרו את דברי

---

1) לא הבאתי דוגמא מדבריו, החריפים—לפעמים מאד, שמא ישתו מהם התלמידים וידונו את הרמ"מ עפ"י קטעים אלו, ובאמת אי אפשר הוא להוציא משפט על תכונתו של הרמ"מ כל עוד לא נעבור את חקוראים על כל ספרו ונקרא את דבריו בארוכה, בניניו וכתירותיו יחד.

אחרים הוא חוזר ומישבם, מצדיקם ושקיל וטרי לצדו ולצד מתנגדיו עד אשר ברר את הענין, יודה על האמת, מתנצל על בטויו, והדברים יוצאים ברורים ומכונים.

בטבעו החם, ובנפשו המרגיש, ובלבו מלא אהבה לעמו ולארצו חקר ובקר את מצב עמו וישובו בעיר וארץ הקודש, ועד כמה נגע הדבר הזה אל לבו—למרות שלא היו לו לפי מעמדו פניות פרטיות וחמריות—נראה מבקרותו הקשה לפעמים על הנהגות העדות, על שנאת-החנם, וכו', וגם מדברי השבח והתהלה אשר חלק לישוב ובניו על הצטיינותיהם בדברים אחרים, כיראה, טוב לב. וגדלם בתורה, וכו', ואחרי דברים קשים ומרים, חוזר ומתנצל „חושש מחטאת" מצדיק את חבריו, וחוזר על דבריו.

זאת דרכו, דרך איש מלא רגש, בעל מח חריף ועמוק. מתרגש מרוב טוב, ובוכה לכל רע, כואב ודואב לעני עמו וארצו, ומוסר עליהם את נפשו.

כתב יד הזה „פירוש על התורה" הוא בגודל 2º גדול. ומכיל כהיום 291 דפים.

מתחיל בפרשה שמות בפסוק „אהיה אשר אהיה", ומסיים באמצע פרשת יתרו. מתחילתו מתחילים סימני דפים 1—2—3 והולכים בסדר עד הסוף מה שמוכיח שלא חסר כלום בראשיתו ובאמצעיתו של הכרך הזה, ואולם בסופו חסרים דפים רבים, כנראה משירי הכריכה והענין המדובר בסופו שנפסק באמצעיתו. בדף 88 מביא „תשלום שאלה" שהתחלתה היא בדף 347. ואולי היה זה מספר הדפים שכלל הכרך הזה בשלמותו.

לא נדע לנו אם כתב הררמ"מ עוד כרך לפני זה, על בראשית, ואם כתב אחריו כרכים אחרים על שאר ספרי התורה. 1)

ספרו זה אשר קרא לו בנו 2) את השם „פירוש על התורה" כולל פירוש

---

1) על הגליון בראש פ' בא רשום מספר גדול 13 ובראש פרשת יתרו 16, וכנראה שזהו מספר של חוברות, ונראה מזה כמעט ברור שהיתה התחלתם של מספר החוברות האלו בפרשת בראשית.

2) במלכי בקדש דף ס"ב ע"ג.

כללי ומקיף. כעין ענציקלאפעדיא על התורה. על כל פרשה הוא מבאר פרוש המלות, פשט הענין, וביאורו על פי הדרוש, המחקר והסוד 1) על פי מקורי התלמודים והספרים של הראשונים והאחרונים, ומביא גם „דעת עצמו". עם זה בא בארוכה ופעם בקצרה לבאר את כל סעיפי ההלכה למעשה המסתעפים ממצוה זו. או תורות המוסר והמדות הנלמדים מפסוק ומספור פלוני ופלוני. בספרו זה מביא בדרכו זו, מאמרים ארוכים ונכברים מאד על יחוד השם, תכונה וחשבון הלוחות והעבורנות. יציאת מצרים. סדרי הבתי־דינים, ותקנות הקהל בישראל ובירושלם. מצב הרפואה בירושלם ועוד ועוד.

את ספרו זה החל לכתוב ביום „ר"ח טבת הת"ן ליצירה" וכתב בו בזמנים שונים במשך שנים אחדות. והוא עצמו מזכיר בראש כל פרשה ופרשה תאריך הכתיבה וכהם תש־י וחשון תנ"ב, ניסן תנ"ד אדר תנ"ה, 2)

כתב הכת"י הוא כתב ספרדי יפה. אותיותיו שלמים וברורים. אבל קשה מאד הקריאה בתוכו מפני קלקול הניר ומחיקת הדיו ובקושי גדול מאד עלתה בידי להעתיק מה שהעתקתי. באמצע כתב היד מדף 196 עד 245 דפים שאי אפשר לקוראם כלל, ולרבם אין עוד כל תקוה שיוכלו לְהֵעָתֵק ולראות אור הדפוס.

כתב יד הזה עבר ממחברו לידי בנו, אשר כתב עליו איזו הערות בצדי הגליונות ובאחת מהן (בכת"י בדף 5 ע"א, כתבה בעיר עזה בדרום אר"י בשנת תע"א) מזכיר כי הוא בן למחבר הכת"י אבל אינו מזכיר לא את שמו ולא שם אביו, ושם הוא מרבה לשבח את אביו וגדלו בכל חלקי התורה והחכמה ובפרט בחכמת התכונה. לפי חשערתי בנו זה הוא בנו הצעיר עזרא מלכי הנזי לעיל, ובידו כנראה עבר הכת"י עמו בגילה לערי טורקיא. וממנו העתיק דברי אביו בספרו

1) בתורת הסוד הלך על פי שיטת הר"מ קורדיוארו ובעיקר על פי המקור הראשון של תורת הסוד, הזה"ק. ובכל הספר אין זכר שיטת האר"י.

2) עוד נזכר פעם בהערה שבכת"י שנת התס"ד אבל לא הוברר לי אם נכתבה בידי עצמו או נוספה ההערה מבנו כנראה משנוי הכתב והדיו.

„מלכי בקדש" אשר הדפיס בחו"ל. 1) מידי רבי עזרא מלכי נתגלגל הכת"י בטורקיא אז באורופא במשך מאתים שנה עד כי הגיע לפני עשרות שנים לידי פטרן בית הספרים הלאומי הדר' האזנוויץ ז"ל ברוסיא, והוא שלח את הכת"י לירושלם לביה"ס הלאומי. ככה חזר הכת"י למקומו ולעיר-יצירתו.

מלבד ספרו זה „פירוש על התורה חבר רבי רפאל מרדכי מלכי ספר בשם „לקיטים", מוזכר בסוף כפר „יד נאמן", ובכ"י הזה פירוש על התורה הוא עצמו מציין לעיין בלקוטים ס' סא. סג. ע"ב. 2)

בדף 46 ע"ב ובדף 64 ע"ב בכת"י הזה, מזכיר הרמ"מ גם ספר „שאלות" שחבר וכנראה הוא ספר שאלות-ותשובות. 3)

זכר הרמ"מ מוזכר גם בענין המלחמה עם נחמיה חיון וסיעתו, ובד"י ישראל חלק שמיני מביא קטעים ממכתבו וממכתב חכמי ירושלם על דבר יחסו של הרמ"מ מלכי לחתנו הר"מ חגיז ולחיון 4). בחוברת זו הרני מפרסם חלק מגוף הכת"י פירוש על התורה לקיט כמעט כולו מפרשת יתרו, וסדרתיו לפי הענין ולא

---

1) ביאור „מדת זאת" בכתב יד בדף 154, בא בלשונו ממש מעתק בארוכה במלכי בקדש דף ד' ע"א, ומתחיל „וארוני אבי ז"ל כתב דמאי כפר בעיקר שייך הכא דקתני כפר בעיקר לכן פירוש דשכינת עוזו של הקב"ה נקראת זאת... ובמלכי בקדש ס"ב ע"ג מביא... „אדוני אבי הרב מרדכי רפאל מלכי זלה"ה כתב בחבורו לפירוש על התורה וזה לשונו: ונראה דכונתו לומר דמי שהפריש מעות לפסחו ..." ודברים אלו בלשונם ממש נכתבו בכת"י הזה בדף 100 ע"א בסופו.

2) בדף 176 מציין „עיין בלקוטין ס' 72 על קרא דעפר תאכל כל ימי חייך. ובדף 177 „עיין בלקוטין בהקדמת בראשית"

3) בציונו בדף 64 אומר: „כאן צריך לכתוב מעלת הקוראים בס"ת שהאמצעי יש לו מעלה כמו הראשון והאחרון, וכדכתבתי בשאלות בהקדמה"

4) ובספר חנן אלדים לר"ח אבילאפיא דף קמ"ט מזכיר את „אשת חבר בהר"ר מרדכי מלכי" אשר הגידה שבתותים הנשלחים מדמשק לרוב שמנם יש בהם תולעת שקועה סמוך לעץ הקטן וכותית הפרי, ובכל אחת ואחת היתה נועצת מחט ומוציאה תולעת דק מאד..."

לפי סדרו על הפרשיות בכתב היד.

הלק זה כולל את כל או—כמעט—כל, מה שנמצא בכת"י זה על מצב ירושלים וארץ הקדושה בימי המחבר, ובו נמצא עובדות וכפרים אשר לא שמענוהום עד היום.

אח"ז אפרסם מתוך הכת"י פרק גדול המדבר על קופת-חולים ומצב הרפואה בירושלים בימי המחבר. הגדול בכמותו ואיכותו וראוי לבוא בחוברת מיוחדת.

אח"ז יבואו שאר ערכים וענינים שונים, או אולי ימצאו גואלים אשר ידפיסו את כל הספר החשוב הזה בשלמותו, ואבוא לעזרתם ככל אשר ידרשו ממני.

תולדות היהודים בארץ הקודש במאה החמישית עוד לא נכתבה ולא הוברה כראוי, החכם לונץ אשר הניח את היסוד לתולדות היהודים באר"י באלף הנוכחי במאמרו הכללי „היהודים בארץ הצבי" 1) השמיט באמצע מאמרו את תקופת כל המאה ההמישית וחלק מהששית מפני שהסרו לו כפי הודאתו, המקורים העקריים לתולדת תקופות אלו.

מקורים השובים לתולדות המאה הזאת הב: הספר „שאלו שלום ירושלם" של ר' גדלי' מסימיאטיץ תלמיד רבי יהודא חסיד.

וכפר "שפת אמת" של רבי משה חגיז התן המחבר הררמ"מ 2), והמעין ימצא מקורות נוספות בספרי הרבנים—ביחוד שו"ת—של הדור ההוא: דרכי נעם. זרע אברהם. גנת ורדים. אורים גדולים. הלכות קטנות. ועוד.

בעיקר קבוע ספר זה בתוצאתו זו להיות ל„מקור" להוקרים ועובדים בתולדות אר"י, ולטובתם של הקוראים הכללים שמתי הערותי בקצרה במקומות היותר נהוצים.

אליעזר ריבלין

---

1) נדפס בהמשכים ב"ירושלם" של לונץ. ועיין הערת לונץ בירושלם כרך המשי צד 189.

2) שפת אמת נדפס הובה פעמים וכצוי, ושאלו שלום ירושלם נדפס שנית ב„רשומות" ב'.

מצב ירושלם היום 1)

2) היום יש בירושלם ת"וכשלש מאות בעלי בתים 3) קרוב לאלף ומאתים נפשות, ובין סדר זה נמצא בכל זמן לפי שהבעלי בתים שבירושלם פורעים מס לקהל מלבד כרגא דמלכא מ"ב אריות 4) עד לי וע' בכל שנה ושנה, והארץ אין בה ריוח ולא משא ומתן ויש בה הוצאות ונתיקרו בה מזונותיה ולכן הולכין ומתמעטין בה. ופעמים אין בה אדם רשום ונכבד, כי אינן יכולים להוציא מזונות

---

1) מצב ירושלם וכל ארץ הקדושה היה אז בשפל הירידה, „צרות צרורות תכופית זו לזו" (מלשונו של הר"מ חגיז בשפת-אמת) מכבד המסים ועול החובות, ומפגעי המחלקיות אשר באו בעקבות שבתי צבי ותלמידיו נחמיא חיין ועוד. רוע המצב יראה בספר זה וכן בשאר המקורים וביחוד בשאלו שלום ירושלם של ר"ג. מסימיטיץ ובשפת אמת של הר"מ רגיז.

2) בכתב היד דף 258 ע"ב.

3) הר' עובדיה מברטנורא, במכתבו משנת רמ"ה, מצא בירושלם רק כשבעים ב"ב עניים אחרי שרבים מהב"ב ברחו מחמת השלטון, המסים והזקנים העבריים ותלמיד הרע"ב במכתבו משנת רנ"ח מצא שוב „כמו מאתים ב"ב'. והשל"ה במכתבו משנת שפ"ג (נדפס בשומר ציון הנאמן בתולדות חכמי ירושלם, ובהמעמר כרך ג') מצא כבר בירושלם יותר מת"ק בעלי בתים ספרדים מלבד מספר מהאשכנזים.

4) אריה היתה המטבע העקרית בשוק המזרח במאות הקודמות ותפסה את מקום הגרוש של היום. ואמנם נקרא לה גם גרוש או גרושש, בלע"ז נקראה ריאל, ואריה וריאל הוא הוא על שם הארי שהיה מצויר על המטבע הזאת לראשונה. האריה היתה שלשים או שלשים וחמש עד ארבעים מאיידיש או מיידיש והם פרוטות, ופה בכת"י אשר לפנינו מציין עפ"י רוב את ערך האריה לעומת המיידיש, ובדרכי נעם של ר' מרדכי הלוי (בן דורו של הררמ"מ) שאלה כ"ד דף ל"ט ע"ב. מזכיר גרושש אצלני, ריאלי, ושריפי, שעלו וירדו לעמת המאיידיש הם הפרוטות. הררמ"מ בכת"י זה לא דק, ופעם מזכיר אריה ופעם בלע"ז ריאלים והכל אחד,

לפי דברי החכם לונץ (ירושלם כרך חמשי עמוד 191 היה לפנים מחיר הגרוש או האריה פי ארבע או חמש מאשר היה מחירו בארץ לפני המלחמה האחרונה

ביתם בה, ועתה פורעים הבעלי בתים לכיס הקהל להוצאת המס כת׳ אריות 1)
ואין זו מעלה ומוריד לשיעור הצריך 2) שהוא 6000 אריות בקירוב. לכן טוב
ונכון לישוב א״י שיתקנו כל הגולה שהדר בארץ ישראל יהיה פטור ממס, ויהיה
עולה בכל שנה ושנה כרגא דמלכא ולא יותר ובזה תתישב א״י, ואם לא תהיה
ההסכמה וזה התיקון מוסכם בכל העולם ויהיה העולם נושא עול העיר עליהם,
לא יהיה מעולם תיקון לא״י ותהי׳ ירושלם למשל בין האומות. ובעונותינו שרבו
הגוים עושים כל אומה ואומה מהם יותר ממה שכתוב כאן, וכדי שימצאו ביניהם
בעלי בתים, פוטרים ליחידים מכל מיני מסים, והקונוינטו 3) פורע הכל לשר
ושופט העיר, ויש עשירים ביניהם מני אלף אריות ואינם פורעים אפילו שוה פרוטה,
הכל יוצא מכללות הקונוינטוס בין הפראנקים ובין הארמנים ובין היונים 4)

ועוד צריך לתקן שאם יתרבו תושבי עה״ק ירושלם שיסכימו ביניהם שילכו
לדור בשאר ארצות של א״י, לפי שיש פיתפת 5) לישמעלים שלא יוכלו לדור
בירושלם כי אם מ[ספר] נפשות, וכשהעם מתרבה מזיק לקהל, לכן טוב לתקן
שאל יוכלו לדור בירושלם כי אם מנין בעלי בתים כך וכך והבאים אחריהם ילכו
להם לשאר מקומות.

---

1) להלן מספר המחבר שבשנת תנ״ח — אחרי רבוי ההוצאות — העלו מס הב״ב ועלה ל 1200 אריות, ולפי השערת הר״מ חגיז בספרו שפת אמת עלה, אחרי עשרים שנה בערך, מס הבעלי בתים (של מאה בעלי בתים משלמי מסים) לסך אלפים אריות,

2) להוצאות הכלל

3) הנהלת הכנסיה

4) הן שלש העדות הראשיות של הנוצרים, ולכל אחת מהן כנסיות וכוללות מיוחדות.

5) חק וגזרה. עיין בשש״י פרטים מענינים על הגזרות נגד היהודים והנוצרים בירושלם בימים ההם. „שלא ירכבו על הסוס״ ו„שילכו בלבוש מיוחד״ „אם יפגעו בישמעאלי יפנו לשמאל״ ועוד. אבל לא מצאתי בשום מקום אחר מוזכרת גזרה רעה זו שמזכיר הרמ״מ כאן „שלא יוכלו לדור בירושלם כי אם מספר נפשות״, וגם הרמ״מ לא ברר לנו כאן אם היתה הפיתפה גם על היהודים והנוצרים, או אולי גם על הישמעאלים עצמם ?.

הוצאות ירושלם תובב״א בזמן הזה 1)

הוצאות העיר ירושלם תובב״א חם היום, קרוב לה׳ אלפים ריאלים בכל שנה ושנה. וצפת וחברון אינם כן 2). חברון 3) תספיק לה אלפים ריאלים ופחות מזה, אם יקלו החובות ממנה תספיק לה אלף ריאלים; ת״ק להוצאות העיר ות״ק להושיב בה עשרה תלמידי חכמים עוסקים בתורה יומם ולילה. ובצפת תובב״א לא יספיקו לה שני אלפים, אלא שאין הקהלות חייבות להעמיד תורה אלא בירושלם תובב״א, והשאר די להם שיעמידו בה מדרש של עשרה ת״ח שתורתם אמונתם. וב׳ אלפים די לצפת תובב״א. ובין הכל ה׳ אלפים ריאלים.

ובירושלים בלבד נראה לי שחייבים כל הגולה לדרוש אותה העיר ולהעמיד בישובה בכל כחם. ובעונותינו שרבו, הגוים מחייבים אותנו 4) לפי שהם דורשים

---

1) דברים אלו כתבם בשנת תנ״ב, עיין להלן בהמשך המאמר.

2) אין כאן ולא ביתר מאמריו זכר לישוב היהודים בטבריה שנחשבה מארבע ארצות אר״י, ובפירוש חושב הרמ״מ רק „שלש ארצות״ מפני שבימים ההם היתה טבריה בחורבנה הגמור ולא נתחדש בה הישוב עד סוף המאה החמישית, וגם הר״מ חגיז מזכיר את ישוב היהודים באר״י רק ב „שלש ארצות שסימנם יח״ץ ר״ת ירושלים חברון צפת״

3) ר״ג מסימיאטיץ מונה את מספר היהודים בחברון—בשנת ת״ס.„לערך ארבעים ב״ב וכלם דרים בחצר אחד״ (שש״י דף י״ב ע״א).

4) גם ר״ג מסימיאטיץ מוכיח כמותו ואומר: (שש״י דף ה׳ ע״א) „והלא כל העמים אשר בכל הארצות יש להם ג״כ אנשים יושבים בירושלם והם שולחים להם מדי שנה בשנה ממון לירושלם להספיק אותם, כל עם ועם שולח לאנשיו אשר שם, ועמינו יושבים בעירום ובחסר כל ואין כל ואין כסף, ולא יהא כהנת כפונדקת״

וגם ר׳ משה חגיז בן ירושלם גיסו ובן דורו של המחבר אומר בספרו „שפת אמת״ (דפוס ווילנא תרל״ו, דף ל״ז ע״ב) . . . „הייטיב בעיני ה׳ כי שאר האומות שולחים מדי שנה בשנה ככרי כסף וככרי זהב לאלפים ולמאות ורבבות ועם ישראל שנקראו בני ציון היקרים. . .״ ומשם נראה שמסבת המחלקיות בירושלם

והמצב

אותה תמיד. וזה מספר ההוצאות שיש לגוים בכל שנה ושנה היום התנ״ב ליצירה:

הקונוינטו של גלחים וכומרים שבירושלם הנסמכים מצדקת היחידים שבכל מלכות אדום ובפרט מאת ארצות ספרד, בכל שנה ושנה באים מספרד שני שלוחים ובכל פעם ופעם מביאים עמהם כ״ה אלף ריאלים ממעות מחושבים, הרי שיש להם חמשים אלף ריאלים מספרד, ומוויניצא ושאר ארצות כעשרה אלפים, בין הכל כשבעים אלף ריאלים. וזו היא ההוצאה שיש להם היום, להעמיד להם הקונוינטוס 1) שבירושלם, ובית לחם יהודא, וכל הכביבות שלה עד קושטאנדינא.

והארמנים יש להם מ׳ אלף אריות בכל שנה ושנה. והיונים כמו ל׳ אלף אריות פחות או יותר בכל שנה ושנה. ודי להם לישראל בה׳ אלף ריאלים להוצאת המסים. ולהעמיד להם תורה בשנים או ג׳ אלפים. בין הכל ח׳ אלפים ריאלים. בשעת הדחק עד עשרה אלף ריאלים בג׳ ארצות של א״י שכל נפוצות הגולה חייבים בהם ובפרט בישוב ירושלם, אבל צפת וחברון נראה לי שהוא רשות, אבל ירושלם חובה היא לפי שנאמר: (ירמיהו ל׳. י״ז.) כי אעלה ארכה לך וממכותיך ארפאך נאם ה׳ כי נדחה קראו לך ציון היא דורש אין לה, מכלל דצריך לדרוש אותה תמיד.

ואני כותב כאן מה שספרו לי הגוים הכומרים שבקונוינטו של ארמנים: הכומר הגדול שלהם נקרא בשם איהיאזר הפארטריארקא, שמת שנת התנ״ב בארץ הארמינא קרוב להרי אררט, שם מת, והיה פאטריארקא כאן באר״י כמה שנים, והוא בנה כמה בנינים בירושלם והוציא בבנין יותר ממאה אלף אריות כידוע לכל והנראה היום בנייננו לעינים 2), והוא ספר לי והגיד לי, והראה לי

נהמצב הרע המביא לידי יאוש אשר בארה״ק נמצאו אז רבים מהיהודים בחו״ל אשר עמדו מנגד לעזרת הישוב באר״י בחשבם כי עזרתם לא תביא פרי וגאולת הארץ לא בדרך גשמי תבוא. ור״מ חגיז רב את ריב ארה״ק עם האנשים האלה ולזה נועד ספרו „שפת אמת" בכללו, על כן השתמשו בו תמיד גבאי הצדקה בארץ ובחו״ל וידפיסוהו פעמים רבות לחלקו ביעקב ולהפיצו בישראל.

1) היא קינוינטים של הפראנקים אשר הזכיר לעיל.

2) עד היום „נראים בירושלם בניני „הדיר הארמני" ברחבם וגדלם ויופי גניהם ברבע העיר העתיקה העומד על צפונו של הר ציון, והנושא את השם רבע—הארמנים.

כתבים בלשון אשורי ולשון הקודש באופן זה. אמר לי: שבהר סיני שיש להם היום שם קונוינטו, מצאו בתוך מערה אחד גליון אחד גדול של עופרת 1) ובו אותיות לשון הקודש ובו פסוקים אלו של ירמיהו, ל׳ י״ג: אין דן דינך למזור רפואות תעלה אין לך וכו׳ כל הסי׳ עד סימן ל״ה. ופרוש פסוקים אלו כתוב בלשון אשורי ואין מי שיודע לקרוא אותם על תילם, ובקשו בכל העולם לידע קריאה זו מה היא אומרת ומצאו מפורש, שבסוף הימים עתידים בני שם לדרוש את ירושלם מכל העולם שהם שם, ויעמידו ביניהם ע׳ איש שיהיה א׳ מהם [עולה] בכל שנה ושנה, וזה עתידים לעשות באורופה ואסיא. ומארצות שלהם יתקנו מדרש בירושלם של ע׳ חכמים וא׳ עליהם, ומתוך צרה יביא הקב״ה בארצות ארץ ישראל הרבה בעלי בתים וישבו שמה בארץ ותתיישב הארץ מהם, ויהיו כל היושבים שמה פטורים מכל מס, כי המס בני הגלות קבלוהו עליהם. וזה שיעלה לארץ ישראל מע׳ שנה לע׳ שנה בידו כח והוצאה מאחיו שבגולה רומי וסביבותיה להוציא רוב הוצאות, ובין למסים ובין לישיבה בארמון, שנא׳: ונבנתה עיר על תלה וארמון על משפטו ישב. ומפרש שארמון זה הוא עמידת בית ועד לחכמים. כמו שתקנתי ורמזתי לעיל. וישוב אר״י יפטר מן המס. 2)

ובזמן תקנה זו, כשידרשו בני שם את ירושלם מכל פנות העולם וינהיג אותה א׳ מגדולי הגולה בכל שנה ושנה אז הוא זמן קרוב לגאולה. שמשמעת התיקון שיתקנו הגולה ביניהם ע׳ איש מעשירי הארץ שיהי׳ א׳ מהם עולה את ירושלם ע״ש של כל בני האורופא ומנהיג את ירושלם כל או״א מהם שנה אחת

---

1) „כתבות עתיקות„ היו גם בדורות קדומים למדרש עתידות ואותות הגאולה. השוה „אבן אחת שחורה גדולה . . . וסביבה ה׳ אילנות בולטים ממנה ועל האילנות כתוב בכתב עברי ועלו מושיעים בהר ציון וכו׳ שהיתה סימן לקץ הקרוב בסוף המאה השלישית לאלף הנוכחי" (מוזכר בכתב אשר בא מירושלים אל ק״ק קשטילו" (נדפס בקובץ על יד כרך ג׳).

2) הצעת עמידת בית ועד לחכמים, של הרמ״מ, יבא להלן במחברתנו זו, ומענין הדבר כי הכומר הארמני פירש את הפסוקים גם לסדור בית ועד לחכמים וגם לענין פטור המכים כחפץ ודרישת הרמ״מ.

לא ישלימו כלם לעלות עד שבתוך המהדורא קמא 1) א׳ עולה ומוצא בה אדירו, ומושלו מקרבו יצא, והוא מלך המשיח.

והגוים מכח כתב זה הם עושים תקנה זו ועולה מארצותם אחד גדול שבכלם והוא ממונה באותה שנה ומשגיח בכל צרכי ...... שלהם, ובסוף השנה הולך זה ובא אחר כמוהו. וכן עושים בארמניא בכל שנה ושנה. והתקנה נתקנה להם ע״ש כתב זה, שנמצא בסיני. כך ספר לי זה הערל הכומר הגדול שלהם. אעפ״י ששאלתי לאיזה אחרים גדולים שבהם ולא ידעו בזה הענין מאומה, ואין מזה קושיא, דאפשר ניתקן להם ע״י סיבה זו ונשתקע מהם הדבר. ואדם גדול וחשוב שספר לי הוא ידע בענין.

הכנסות הקֹדֶש

הכנסות התיבה 2). לקהל. והיום הקהל-הגדול 3) מלקט בכל שנה כש׳ אריות פחות או יותר, והם להוצאות העיר.

ויש מנהג למכור הבשר, והוא שמכל רוטול בשר, שהוא תת״ק [900]

---

1) המחזור הראשון

2) מנדבות העולים לתורה. תיבה היא הבימה שקוראים עליה את התורה והיא מלה תלמודית.

3) לעדת הספרדים בירושלם יש בית הכנסת גדול המכונה ביכ״נ רבי יוחנן בן זכאי המכיל ארבעה בתי תפלה מיוחדים. ונקראו בשם: א) ביכ״נ סטמבולי ב) קהל-אמצעי ג) קהל הגדול ד) וקהל ת״ת. וכנראה שתכנסות קהל הת״ת הלך להוצאות הת״ת וכן הלכו הכנסות שני בתי הכנסיות האחרים להוצאות אחרות רק הכנסות הקהל הגדול הלכו להוצאות העיר. בדברי הרומ״מ נזכרו רק, פה ולהלן, בתי התפלה של קהל הגדול ושל ת״ת. ונראה שבתי התפלה: האמצעי ואיסטאמבולי היו אז סגורים ונפתחו לקהלות חדשות בסוף המאה הששית לאלף הנוכחי. עיין ספר „תקנות״ סימן ס־ס״א.

דרהם 1) לוקח הקהל התיבה אחת, והתיחה זו מוכרים אותה למאה עד מאה וחמשים אריות פחות ולא יותר בזמן הזה. ושי מתתיבה הרי ת״ן אריות, והמס שנותנים הבעלי בתים עולה עד ת׳ אריות פחות או יותר. יעלה בין הכל תת״ן אריות, וזו היא הכנסה קבועה שבתוך העיר מתיחידים שבקהל.

ההוצאות:

בכל שנה נותנים לשר 2) ת״ק אריות, וק׳ לסביבות והם ת״ר. ובכל חדש וחדש מושארה 3) נ׳ אריות והם ת״ר, ת״ר ות״ר 1200. משנה-תשר וסביבותיו יעלה עד סך ת״ק אריות אחרים והם 1700. פחת הדיין 4) יעלה בכל שנה ת״ק אריות פחות או יותר, יהיה בין הכל 2200; בית החיים 5) ולשאר הפלילים שבעיר כשיעור ת״ק אריות אחרות, בין הכל 2700, מלבד רבית החובות. באופן שערך

---

1 עד היום שולטים בשוק האר״י המשקלים האלה. רוטיל (בן ששה פונט אירופיות) הוא שתים עשרה אנסע או אוקיות. והאנסע היא שמונה וששים דרהם (דרהם הוא שלשה גראם ושליש.) משקל הרוטל נזכר עוד במשנה תורה להרמב״ם.

2) הוא הפחה מושל העיר. רבי גדליה מסימיאטיטץ מספר, שג׳ שנים אחרי בנין ביהכ״נ נהגו הפחות לקבל 500 אריות משך ג׳ שנים, ומפני שהגדילו ממידת ביהכ״נ לקחו המס הזה בכל שנה ושנה, ועיין שם דברים מענינים ע״ד המסים בימים ההם.

ר״מ הגיז בשפת אמת מספר כי מסים אלו „נלקחו גם מישמעאלים,״ ומהנוצרים „אף שיש להם מלכות חזק כמלכות צרפת וספרד״ נלקחו המסים במדה יותר מרובה מזה.

3) מס חדשי, שהר בערבית חודש,

4) הקאדי ובית המשפט המושלמי הדתי.

5) ר״מ הגיז מספר ע״ז בארוכה: „לפי שלא די קנית הקרקע לקבורה מאת הגוים הבעלים. כי סך קנייה זו היא היותר פחות לפי ערך הסך המצטרך להעמידו, ובזמני מדי יום יום, באור הבוקר היה נצרך זהוב אחד שהם חמשה פלורינים כדי לסתום פיהם של בעלים הראשונים, והפלילים אויבינו השכנים הרעים הקרובים

השנים הטובות שהן כתקונן אין בהם עלילות, יוכל לומר שהם 3000 אריות והיום יש חובות כעשרים אלף גרושים מלי' מיי, מצריות שהם כט"ו אלף אריות 1) פחות או יותר והרבית עשרים למאה יהיו רבית הכל כג' אלפים אריות. סך כל ההוצאות בזמן הזה כששת אלפים אריות לשנה; 2), שלשה אלפים בין החובות ושלשת אלפים הוצאה קבועה. ויוצא הסך הזה מן המתים ומנדבת אחינו שבגולה, 3) שהם לא עזבו ולא יעזבו לעולם מלדרוש את ירושלם.

הקרובים לבית החיים שלא יביאו בעלילה כפי העולה על רוחם, ובכלל זה אינו נכנס ההוצאה שלא כסדרה, כשבר-מינן איזה פליל או שום רשע או מוסר מעליל איזו עלילה שאזי אינו מספיק כפלים מדמי שיווי הקרקע לעכב על ידם שלא יבואו לחטוטי שכבי ***" ופעמים אחדות שלחו הו"ר ירושלם שליחים מיוחדים „לפריון שבוים" של בתי הקברות.

1) ר"ל עשרים אלף גרושים, מאלה שגרש אחד הוא ל' מאיידיש, הם לפי חשבון המעות באר"י בימים ההם, שאריה היתה ארבעים פרוטות או מאיידיש, כט"ו אלף אריות.

2) ר"מ חגיז אומר, בשנת הת"פ בערך: „ק"ק עה"ק ירושלם צריך הוצאות נצרכות ומוכרחות בכל שנה עשרת אלפים אריות" ואולי נוספו ההוצאות במשך עשרות השנים, מתנ"ב עד ת"פ.

3) מלבד הסך תת"ן אריות שנכנסו מהכנסות העיר כאשר הזכיר לעיל

הר"מ חגיז בשפת אמת משער את חשבון ההכנסה והוצאה בירושלם בשנת ת"פ בערך, כזה:

ההוצאה: 10000 אריות.	ההכנסה: ממס היחידים, (בזה נכלל בטח גם מס הבשר והתיבה)	2000
	מהשולחים (נדבת הגולה)	2000
	מתחית המתים (מס הקבורה ועזבונות)	2000
	ס"ה	6000

וסכום של 4000 אריות בערך הלך ונוסף שנה שנה על החובות הישנים.

פירות הארץ 1)

בירושלם תובב"א אי אפשר לישא וליתן בפרקמטייאות כדי להרויח כדרך שעושין בחו"ל, לפי שהיהודים הם בחזקת עניים, ואם ידע השר שיש אדם רשום בעיר מן היהודים אפשר יעליל עליו עלילות לאכול נכסיו, לכן אין להשוב מחשבות לומר אלך לתוכה ושם ירויחו לי נכסי כחו"ל. אינו כן. אלא אם יסמוך מזונותיו מחוץ לעיר שיביאו לו די מחסורו בכל שנה ושנה הנה מה טוב, אי נמי יוציא מתוך כיסו ויאכל. 2)

ושיעור מזונותיה היום: אדם בינוני, מדי או ב' נפשות בתוך ביתו צריך בין הכל מאתים אריות. 3) ומעלה מטה, אנו משערים באדם בינוני נ' אריות לכל נפש. בין הכל, במסים וארנוניות וצדקה. ואדם אמיד לא יספיק לו שיעור 4) זה בזמן הזה.

יש שמץ דבר 5) דהיינו שהקונוינטוס של גלחים שהם שלשה, אם יצטרך להם מעות ברבית לוקחים מן היהודים ונותנים להם עשרה למאה. ויש אחריות בדבר שאם ירגישו בהם הישמעאלים יאמרו שהיהודים בעלי ממון הם, לפיכך אינן נותנים סך גדול אלא האלמנות והיתומים נותנים להם ש' בפעם אחת ות"ק על היותר, ויעלה הסך שיש היום מן היהודים ל 15000 אריות ויותר בין הג' קונוינטוס. ואע"פ שנראה בדבר איסור, הואיל ולהוצאות הע"ז הם נותנים ונראה כרוצה בקיומה של ע"ז, מ"מ כיון שמוצאים הרבה מן הגוים וגם אין ליחידים פרנסה ממקום אחר התירוה הקדמונים.

תיקון ההוצאות

אבל אפשר למצוא תקון אחר בירושלם תובב"א בין ליתומים ואלמנות

---

1) בכת"י דף 275 ע"א. בפירות הארץ ר"ל מצב הכלכלה בארץ.

2) מן הקרן ומהמזומן.

3) לשנה.

4) בכת"י דף 275 ע"ב.

5) לתקן את המצב.

ובין לבינונים, והוא זה: התת"ן אריות שיש מהכנסה קבועה בתוך העיר 1) תנתן ביד ז' טובי העיר שיעשו בסדר שאמרנו, 2) ואם לא יהיה להם באיזה זמן הכנסה כל כך ינתן להם כח ליקח כן הבא ראשון עד סך אלף אריות והם יהיו לפרעון פירות המעות שיקחו מן היהודים. 3).

כיצד? הרוצה ליתן מעות לקהל" בריוח יכול ליתן בחייו, ואם יתן מאה אריות וימסרם ביד הז' טובי העיר והם יעשו לו שטר לתת לו כל ימי חייו כך וכך למאה ובסוף ימיו במיתתו ישאר הכל לקהל, ויכולים לתת ליתומים עד בן עשרים שנה שמנה למאה, ומבן עשרים ועד מ' שנה עשרה למאה, ומן מ' ועד ששים שנה י"ב למאה, ומבן ששים ולמעלה ט"ו למאה. 4) ובתקון זה תהיה העיר מרווחת מעט. והוא תקון לפרנסת עניים ויתומים ואלמנות.

אך בתנאי שיהי' זה עשוי בנאמנות, ושכל העולם יסכימו בתקנה זו ויקבלו עליהם כל קהלה וקהלה מישראל בשבועה חמורה שאם יפשעו טובי הקהל ולא יתנו פירות המעות כפי השטר בכל שנה ושנה לכל א' וא' כפי שיש לו שהם חייבים ליתן לו ולפרוע לו כל הסך שנפל מריוח מעותיו. ועוד יתנו לו כל הנזק וההפסד שגרמו לו במה שלא נתנו לו מעותיו בזמנו, ואפילו אם ילך למקום רחוק ויוציא לדרך סך גדול יתר מסך מעותיו חייבים ליתן לו הכל מכיס ירושלים תוב"ב. ועוד שראוי להחרים על ז' טובי העיר שאם לא יהי' להם מעות לפרעון היהודים יקחו אפילו מאה בחמשים רבית בכל שנה. ואם לא יקחו שיעברו

---

1) מן התבה ש' אריות. ממס הבשר ת"ן, וממס בעלי הבתים ת', ביחד תת"ן כאשר הזכיר לעיל בפרק „הכנסת הקדש", צד 18.

2) ר"ל שיוציאוהו לצרכי העיר עפ"י הצעותיו בהמשך מאמריו אשר בספרו זה, המדברים על תקון הקהלות.

3) כנראה שכונתו היא שהסך תת"ן אריות יהי' ביד ז' טובי העיר מיועד רק לפרעון פירות או הכשר המעות שיקחו מן היהודים, הז' טובי העיר „יעשו כסדר שאמרנו" כונתו ודאי בסדור ההוצאות וההוצאות יהיו כלם מהכנסות חוץ לארץ ואם לא תספיק הכנסה זו יקחו מהעולים החדשים בריוח.

4) חלוקי פרעונות הפירות לפי השנים מובן מפני שהחוב קיים רק בחיי המלוה „ובסוף ימיו במותו נשאר הכל לקהל".

בחרם ולא יהיו עוד ראוים לשום שררה כן הצבור ויהיו פסולים מכל וכל.

ואני מעיד לאחינו שבגולה, שאם תקון זה יהיה עשוי כהוגן יהיה תועלת גדול בין לכלל ובין לפרט. ועוד שלא ילכו מעות הרבית שנותן הקהל לאבדון כמו שהולך עכשיו שנותנים אותו עשרים למאה לגוים, אלא יעשו מצוה רבה שכמה אלמנות הן נזונות מזה וכמה יתומים. 1) לכן אני משביע! לקהלות אחינו שבגולה שהם יוסיפו משמרת למשמרת, ויעשו כמה גדרות כדי שתקנה זו לא תתבטל מעולם, ושהנותן מעותיו בחייו לקהל יהיה בטוח מן הריוח כל ימי חייו, שמלבד שיהיה תיקון לציבור גם יהיה מזה סמך לכל מי שירצה לבוא מנחלת העמים לתוך נהלתו שימצא עזר מעט לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו.

ויהיו ראשים אנשי חו"ל 2) להניח מעותיהם בידי קהלם 3), ומידם יקבלו ריוח המעות שנתנו להם מקופת ירושלם. 4) והקהלות ישלחו המעות ההם לירושלם תובב"א ויאמרו להם בכתב: „פלוני ופלוני תושב עיר הזאת יע"א. הניח בידינו כך וכך מעות לשלוח לירושלם תובב"א בכך וכך לשנה כל ימי חייו, נתחייבנו אנחנו פרנסי עיר ק"ק שבעיר הזאת והבאים אחרינו לתת לו או ליורשיו או למי שיעלה ברצונו, ויודיעינו בכתב, 5) סך כך וכך לשנה מקופת ירושלם תובב"א. והרי שלחנו המעות הנ"ז בדרך פלונית ופלונית ואחריות הדרך על בעל המעות, והגיע סך הנ"ז ביד מכת"ר 6,) ויכתב הסך ההוא על שם פלוני

---

1) מעניז, כי גם בימינו האחרונים יש מקום לתקון זה אשר יורנו בו הרמ"מ מלכי. וגם היום ובארץ ישראל הכל יודעים ממצב משונה כזה שבשעה שמצד אחד אנו משלמים רביות מרובות לאוצרות זרים. נהנים זרים מאוצרותינו אנו מהלואות מרובות ותשלומי רבית מועטים.

2) העולים לארץ ישראל.

3) בחו"ל.

4) ר"ל שגבאי א"י בחו"ל אשר לקחו ממנו את הכסף יתנו לו את פירות השנים מקופת—ירושלם אשר בעירם.

5) אשר יאשר בכתב את זכות יורשו או בא—כחו.

6) ר"ת מעלת כבוד תורתם.

שילח על ידינו. יודיעו מכת"ר הזכן התוא, ומאותו זמן משנה לשנה כתיקון הקהלות עם ירושלם ת־בב"א נתן לו או לשלוחו הסך הנ"ז כאמור. וידענו בפלוני בעל הממון שהוא מן מ' שנה ומעלה, ולפיכך נתנו לו י"ב למאה לכל שנה או מן ששים ולמעלה ונתנו לו ט"ו למאה. ובמנוחת נפשו 1) נשאר הסך ההוא לק"ק של ירושלם תוב"ב. וכשנודע הדבר מאת מכת"ר יחזור הקהל עדתינו לתת לירושלם תוב"ב הסך הקצוב עלינו. בשלום. ממנו ק"ק של מקום פלוני בכך וכך זמן ליצירה." ויחתמו למעלה ז' טובי העיר וחכם הקהל. תשובת ק"ק ירושלם תובב"א:

„קבלנו ביד פלוני ופלוני כתב מכתב וראינו סך המעות שנכתב בפנקס קהל עדתכם לתת לו הפירות בכל שנה ושנה ככתוב, וטופס התנאי ההוא העתקנו בפנקס הקהל הקדוש הזה, והגיע לנו המעות 2) בזמן כך וכך ליצירה, ומהזמן ההוא נתקיים ממנהגי הקהל לקיים המעשה אשר עשיתם. והקב"ה יגאלנו למען שמו הגדול ויקבצנו מד' כנפות הארץ, בימיכם ובימינו תושע יהודא וישראל ישכון לבטח אכי"ר".

כתב מק"ק ירושלם תובב"א לאחינו שבגולה 3).

„אליכם אישים נקרא וקולינו אל בני האדם החשובים והמעולים חכמים ונבונים פרנסים ומנהיגים של ק"ק פלן ופלן. בהיות שפלוני ופלוני נתן בידינו כך וכך מעות, והוא מן כך וכך שנים, ונתנו לו כך וכך לשנה ורצה להיות בטוח מפירות מעותיו לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו, ולכן שאל ממנו שנתן הסך ההוא מתוך קופת קהל עדתכם וכן עשינו, ומיום הגיע כתבינו זאת ביד מכת"ר תכתבוהו לפלוני הנז' שנתן לעולם סך כך וכך מעות בכך וכך פירות לשנה לירושלם תובב"א, ושק"ק ירושלם שלח לכם רשיון לתת לו או למי שירצה הוא וישלח בעדו כל ימי חייו הסך ההוא, ויבוא תשובתם ומהרה תצמח ותעלה, ובזכות זה הקב"ה יגאלנו ב"ב, ואתם שלום."

---

1) אחרי פטירתו.

2) בכת"י דף 276 ע"א.

3) שני המכתבים הקודמים הם בשביל מי שמסר כספו לגבאי אר"י אשר בעירו בחו"ל, ושני המכתבים הבאים הם למי שמסר כספו לגבאי אר"י בירושלם בתנאי שיקבל שנה שנה פירות כספו מגבאי הצדקה שבעירו בחו"ל.

תשובת אחינו שבגולה לק"ק ירושלם תובב"א:

„הכתב והמכתב קבלנו והיה לנו למנה יפה ובצל כל הון, ודבריו שמנו לעטרה על ראשנו ונתקיימה מקהל עדתינו והעתקנוה בפנקס הקהל, ולמי שיגזור אומר פלוני הנז', נתן לו סך פירותיו, ונתמיד ליתן זה הסך עד שנדע שנפטר לבית-עולמו, והקב"ה יאריך לו ימיו, ושלום, ממנו פרנסי ק"ק פלן וכו'."

והדין נותן שכל מי שישאל פירותיו מאיזה קהל אם יתנו לו או לא יתנו לו, אין לו אח"כ על ק"ק ירושלם תובב"א כלום, 1) אבל כל הקהלות חייבות להכריח לקהל זה שיתן לו, ומחרימים ועושים לו 2) כמה חומרות ועונשין עד שיתן, לפי שקהל זה פורץ גדר הוא.

:::

3) גרסינן בסוף פ"ק דסנהדרין, „כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין ת"ח רשאי לדור בתוכה. ב"ד מכין ועונשין, וקופה של צדקה נגבית בשנים ומתחלקת בג', ובית הכנסת, ובית הכסא, רופא ואומן ולבלר, וטבח ומלמד תינוקות".

קופה של צדקה 4)

קופה של צדקה, 5) גם היא איננה תקנה ולא כתקנה בירושלם לפי שהעניים מתים ברעב. ובמדה זו אני מכריז ומודיע לעולם: ! שאין ברוב העולם נדיבי לב ובעלי צדקת כאנשי ירושלם, שיותר נותן לצדקה העני שבהם, מהבינוני שבחו"ל. והמנהג הוא לרוב הבינונים שבעיר, שבכל שבוע ושבוע נותנים חתיכה 6) אחת לקופת הצדקה, וחתיכה אחת למזון והוא התמחוי, וכמו עשרה מאיי מחלקים בכל שבוע לעניים החוזרים על הפתחים, ויש בכל שבוע קרוב לעשרה מאיי אחרים

---

1) ר"ל שאין זה יכול לתבוע מקופת ירושלם, אלא מקופת הקהל בחו"ל שלו מסר את כספו, אבל כל הקהלות וכו'

2) לקהל זה.

3) את המאמר הזה קבע הרמ"מ בראש דבריו על תקוני—הקהלות בישראל בכלל ותקון קהל—ירושלים בפרט,

4) בכת"י דף 278 ע"ב.

5) השוה קופת—עניים בירושלם בשנת ת"ר, בספר „טוב ירושלם" של הר' יצחק פרחי.

6) כנוי למטבע קטנה, ונמצא הרבה בספרי השו"ת המזרחיים.

בין הכל לעניים צנועים ולנדבת ס"ת ושאר חלוקים, הרי בכל שנותן הבינוני כשיעור חצי אריה. והם כ"ה אריות לשנה, מלבד המס שיהיה לפחות מ"ו אריות אחרות הרי מ' או נ' אריות שנותן האדם הבינוני בעד דירת ירושלם תובב"א, 1) ואפילו התי"ח העניים כשיש לאל ידם נותנים יותר ממה שידם משגת.

ואלולי מדות הרעות שיש להם, לרדוף השררה ואינם רוצין לתת כבוד ולנהוג בסדרת דרך ארץ עם כל אדם בודאי שהם בשאר המדות אנשים הסידים ואנשי מעשה, ומי שאינו רואה כיון התפלות ושערי דמעה שבירושלם, וחכמים מדקדקים במצות, אינו רואה בשום מקום תפלה בכונה כגון אלו, וקיום המצוות בדקדוקים והסכמת בתי כנסיות ובתי מדרשות. ונדיבי לב הם, ה' ישמרם וישים ביניהם אהבה ואחוה שלום ורעות.

ואם כן למה אין קופת הצדקה כתקנה בא"י ? לפי שהעניים הם מרובים ואין להם על מה שיסמוכו, וגם העיר אין בה עסקא ולא עבודה ולא אומנות. לכן לתקן זה צריך שיסכימו הקהלות שלא להניח עבור דרך ארצם עניים הבאים לירושלם אלא א"כ יהיה להם פרנסה מועטת לפחות פחות מ"ו מאייי לכל נפש מדי שבוע בשבוע, 2) ואם לא יהיה להם פרנסה זו קבועה להם או בידם קרן ראוי לזאת ההוצאות, מוטב שלא יבואו לירושלים, שהרי אם יבואו סופם לבוא לידי עניות לחזור על הפתחים או ימותו מחוסר כל ונמצאו מתחייבים בנפשם, שאין הקהל יכול לפרנס כל כך עניים. [ובימי דוד מלך ישראל היו אומרים לו עמך ישראל

---

1) גם ר"מ חגיז יספר לנו כמותו : . . . „רוב הב"ב חדרים בעיר רובא דרובא הם עניים המתפרנסים מן הצדקה, לא צדקת השלוחים וכיוצא, אלא אותה צדקה שעושים עמהם אנשי החסד, הגבירים הבאים לשכון כבוד בארץ, מערי תורקיא מערב ומצרים, ומיגיע כפם כשאר עניי המדינות. והנה הגבירים הנזכרים מלבד מה שמפרי צדקתם הם מפרנסים את העניים בצדקה תמידית מכיסם וממונם הם פורעים מס בעיר . . ."

הר"מ חגיז חושב את המס של הגבירים הב"ב, כ"ה אריות לשנה „מלבד מה שהם מפרנסים את העניים בצדקה תמידית מכיסם וממונם." ועיין להלן בספר זה שמזכיר שבשנת תנ"ח העלו המס של הב"ב והעמידוהו על עשרה למאה מהריוח, ואולי עלה עי"ז המס לשיעור שהזכיר הר"מ חגיז.

2) בערך עשרים אריות לשנה.

צריכים פרנסה ואמר להם ילכו ויתפרנסו אלו מאלו אמרו לו אין הקומץ משביע את הארי ואין הבור מתמלא מחוליתו, והלא דברים ק"ו ומה דוד מלך ישראל כך, בזמן הזה שכל ישראל עניים עאכ"ו]. לכן טוב לתקן זה, ומ"מ יהיו ממונים על הצדקה ועל המזון שני אנשים נאמנים היותר-עשירים מהקהל, שאין ממנין שררה על הצבור פחות משנים ונחלקת בג׳ אנשים. כדין הגמרא לפי שחלוקת הצדקה דומה לדין וצריך ב"ד נוטה. ויתנו הבעלי בתים העשירים שתי מצריות 1) לצדקה ושתים למזון בכל שבוע ושבוע, ואל יפחת כל אדם אפילו מי שנותן ה׳ גרושי? למס הקהל בלבד, ממאיי׳ א׳ לשבוע, א׳ לקופת הצדקה וא׳ למזון. ואף כי אמרינן בב"ב דף ח׳ : דאין לוקחין צדקה מן היתומים ואפילו לפדיון שבויים ונראה לומר דה"ה יתומים וה"ה אלמנות מדמשוה לנו קרא „אבי יתומים ודיין אלמנות", מ"מ אם נראה לב"ד דיש ספק בידן 2) ליתן נותנין, ושבח הוא להן שיתנו אם יכולים ליתן. ואותם בני אדם שאינן פורעין מס לקהל מחמת עניותם, לקופת הצדקה יתנו מתנה מועטת, פרוטה אחת או שתים מדי שבוע בשבוע שאין מדקדקין במס אבל מדקדקין לקופת הצדקה, ואם אין להם יכולת, צורך עצמם קודם לעניים ואסור ליקח מהם כלום אלא הקהל חייבים לסייעם שלא ימוטו ויבואו לידי עוני.

וגם בעיר הזאת יש עניים צנועים, ואין להם על מה שיסמכו אלא נדבת אחינו שבגולה הבא מדי שנה בשנה מערים שלש שבפראנקיא. 3) מלגוריא כמאה אריות לפי שמנהגם לשלוח בכל שנה ושנה ש׳ ריאלים. מאה לצפת וחברון, ומאה לליישטה 4) והיא צדקה קבועה לעניים וצנועים הנקובים בשמות שיש להם.

---

1) ר"ל שתי מאיידיש (פרוטות) מצריות.

2) של האלמנות.

3 שלש הערים המרכזיות של חלוקת „פראנקיאה" הן ליגוריא. אמסטרדם. וויניצא. מלבד „חלוקת פראנקיא" היתה אז ועד לפני דורות האחרונים חלוקת תורקיא וחלוקת מערב (צפון אפריקא).

4) רשימה.

למי ל׳ מאו׳ 1) למי מ׳ וכדומה, ומאת להוצאות כוללות הקהל 2), ומאמסטרדם ושאר מקומות הסמוכים לה, באים כת״ק ריאלים לכוללות ג׳ ארצות הנז׳ ירושלם צפת וחברון. ונוגע 3) לעניים כק״ק ריאלים בכל שנה, וגם מהם באים העניים נקובים בשמות בלי שטה ששולחים משם. ואנשי ויניציא העיר המהוללה ואנשיה אנשי מעות, אין שולחים מקהלם כלום לירושלים ועתידים ליתן את הדין, וכששולחים שולחים דבר מועט כמו מאה ריאלים על הרוב. לכוללות ג׳ ארצות, ואין נוגע מהם לעניים כלום לפי שהקהל לוקח הכל והמעות בטלים הם במיעוטן.

ומלבד שמה ששולחים ונותנים לא״י כל ערי פראנקיאה הוא דבר מועט דמה נחשב ש׳ ריאלים לק״ק שבליגוריאה או ת״ק מאמשטרדם, לכוללות ג׳ ארצות שאם יתנו כל א׳ מחצית השקל לשנה ויעלו השקלים לירושלים היה עולה לחשבון גדול, ויספיק תקון זה הבא מן הדין לכל צרכי א״י, מ״מ אפילו אותו מיעוט ששולחים הוא שלא בסדר, וכמעט שלא כדין הוא נחלק ורובו הולך לאבדן.

כיצד? האנשים שבאים משם פקודים על חלוקת הלישטאס, רוב פעמים הם עניים ואינם נאמנים, וחצי המעות מחלקים בסביבותיהם באיסור ולא בהיתר. זאת ועוד, שהחלוקה היא שלא כדין דפעמים באים כתובים משם אנשים עניים שאינן מהוגנים כ״כ ויש בעיר עניים צנועים ומרובים וחסידים ואנשי מעשה ומתים ברעב ונותנים למי שאינו הגון לפי שהוא כתוב בליסטה ומניחין למי שהוא הגון וקודם לצדקה. ומן הדין אין אנשי העיר שבחו״ל יכולין לחלק הצדקה שלהם לפי ראות עיניהם אלא לפי ראות עיני הממונים שבארץ ישראל שיכירו וידעו מי הוא הראוי ליתן לו ומי הוא שאינו ראוי, לזה מעט ולזה הרבה וזה קודם לזה. וכבר אמרנו שהצדקה הוא דין ונחלקת בג׳ שהוא כב״ד נוטה. ואם יאמרו קהלות חו״ל שהם שולחים נדבתם לענייהם ולאנשים שהם ממשפחתם הדרים בחו״ל אין להם דין לפי שאין נדבתם אלא מכוללות הקהל. ובקהל יש מכל העולם, וסתם כונתם כשנותנים צדקה הוא למי שיש להם שכר טוב מאותה צדקה והם האנשים המהוגנים ולא למי שאין להם שכר על נתינת צדקתם, והם אנשים רקים ופוחזים. ועוד שאין צדקתם מצילתם מעוניים ומספיק להם למזון, ונמצא עניי עיר אחרת

---

1) מאיידיש.
2) בכת״י דף 279 ע״א.
3) ובגיע.

מושלכים על חקהל ופורעים עליהם מס וכרגא דמלכא וכל שאר דברים, וכיס חקהל הוא מכוללות כל העולם, ואם קהלות הקדושות יקפידו שלא יתנו נדבתם כי אם לעניי עירם שהם ממשפחתם או מארץ מולדתם גם שאר ארצות יקפידו שלא יתנו להם מכיסם כלום כי אם הבא להם מארצם. ועל כן אינו מן הדין שיקפידו בני חו״ל וקהלות הקדושות שבפראנקיאה ושאר המקומות על זה אלא כל שהוא דר בירושלם שוה הוא לכל העולם, לפיכך השולח ישלח על הסתם ויסמוך על דין התורה לחלוק לראוי ראוי קודם. 1)

ובתנאי שישלחו הצדקה ביד עשירים ואנשים נאמנים שיחלקוה כהוגן ודרך כלל, וכן יעשו מכל הצדקות הבאים מכל העולם יהיה הכל בכולל עניי העיר. ואם הוא הספקה לת״ח יכנסו הת״ח מכל המשפחות בכלל ויחלקוה כשיעור הקצוב להם.

ואם לעניים, יכנסו כל עניי העיר בכלל ויעשו הצדקה לב׳ חלוקות חלוקה אחת מועטת לכוללות כל העניים שהם כתובים בקופה של צדקה, וחלוקה אחרת שיהיה מנה יפה לכוללות העניים הצנועים שאינם לוקחין צדקה בפרסום.

וכבר אמרתי שנכון הוא שיהיו אנשים חשובים ועשירים ונאמנים לחלק הצדקה, וידעו קהלות הגולה שכל הנוטל צדקה פסול לחלקה, ואם אפשר לשלחה לאנשים עשירים הנה מה טוב ואם לאו ישלחוה לכשר כשר קודם, כל כמה דאפשר, כדי שיתקבל להם ברצון מן השמים...

---

1) הר״מ חגיז ב„שפת אמת״ גם הוא צועק מרה על ענין הליסטה ומספר שמשלש קהלות פראנקיאה, אמשטרדם, ויניציאה וליוורנו אין להוצאות כוללות עיר קדשינו אפילו פרוטה קטנה, ומה ששולחים אינו אלא דוקא לעניים פרטיים —עפ״י לישטה— שהם תחת חוג ספרדיים (ר״ל בני מדינת פראנקיאה).

מנהג הליסטעס לא בטל גם בדורות האחרונים. ועבר גם לכוללות של האשכנזים. ובכל שנה או פעמים היתה באה החלוקה עם „יוקס״ והיא רשימה אשר בה נקבו השמות וסכומי חלקם בחלוקה. ואולם ה„יוקס״ נקבע ברובו עפ״י עצת הממונים המקומיים בירושלם ונתאשר מאת ממוני חו״ל, ורק יחידים מהעולים זכו שקבעו להם מתמן חלק חשוב כפי ראות עיני הגבאים או האמרכלים במדינותיהם. ועל זה צעקו רבים גם בבקורותיהם על ה„חלוקה״ בדורות האחרונים.

והתמחוי (1

והתמחוי, יש קופה מיוחדת לכך בירושלם והוא המזון שנותנים לכל עני פת אחד לשבוע (2 ודבר מועט הוא והעניים מתים ברעב ואין מי שיצילם. ומה יעשו היחידים שהם מועטים והעניים רבו עליהם...

[כסות לעניים]

גם בכלל הצדקה הוא כסות לעניים, ואין תיקון זה בירושלם כי אין ידם משגת ורובה עניים. ומחוץ לארץ, שלוניקי וקושטנדינא שולחים הלבשת עניים לתלמידים דוקא, ודבר מועט הוא, לכן אם אפשר טוב לתקן שגם לכוללות העיר יהיה קופה מיוחדת לכך...

פדיון שבויים

בכלל הצדקה הוא פדיון שבויים ואין פדיון שבויים בירושלם לפי שאין בה יכולת ודי להם ענייותם...

[הכנסת כלה]

להשיא ויתומות הוא ג"כ בכלל הצדקה, ובכלל התקנות שמתקנים בקהלות. ובירושלם תוב"ב מסוגות נשים על זה והן עושות ליתומות נדוניא ממה ששואלים ונותנים להם הנשים החשובות והגבירות, וגם דבר זה נעשה בעניות גדול ומה יעשו ואין בידם כח להוסיף... (3

---

1) בכת"י דף 279 ע"ב.

2) עיין בטוב ירושלם דף י"ג המתאר את התמחוי בשנת ת"ר „בכל עש"ק יוצאים ב' גבאים ומשרת אחד ולוקחים מכל בע"ב ומן הני נשי, ככר לחם חם — ורוב הנותנים הם הת"ח, ומחלקים למי ג' ככרים ולמי ה' ככרים לשבוע, ועוד מחלקים פחם לחרף וחיטים לפיסחא."

3) בטוב ירושלם צד י"ח יספר לנו על קופת היתומות שהיתה בירושלם בשנת ת"ר שהיו לה שני גבאים ת"ח אחד ובעה"ב אחד וב' נשים צדקניות וההכנסה לקופה זו היתה מבגדים של נפטרים, ועוד,—.

[אפוטרופסים ליתומים ואלמנות]

1) בירושלים לא יש אפוטרופסין ליתומים ולאלמנות, וראוי לתקן, ויזמנו אנשים נאמנים ורחמנים בעלי חסד ועשירים ושדבריהם נשמעים עבור היתומים והאלמנות, ואם ישאר תקטן יתום מאב ואם, ישגיחו בעדו, אם לו נכסים יקחום ע"פ ב"ד שימסרו ממונם בידיהם כנראה להם למחצה לשליש ולרביע, ובתנאי שיהיו לעולם הנכסים קיימים ולא יהיה אחריותן על היתומים כי אם על האפטרופסין. ויהיו להם נשים צדקניות שתהיגה אלמנות וזקנית שתגדלנה את הנערים היתומים כשאין להם קרובים, ומדריכין אותם באורחים ישרים כדכתיב חנוך לנער על פי דרכו, מי שלבו חפץ ילמדוהו תורה ואם אומנות אימנות, ועצה טובה נתנו חכמים אהב את המלאכה ושנא את הרבנות, לפיכך האפטרופוס ישתדל בכל כחו ללמד ליתום אומנות שממנו פרנסתו.

ושמעתי דבר גדול מדרכי המוסר וקיום העולם שהמלכים יודעים אומנות, ומחוקי המלכות ללמד להם אומנות, ולמה להם אומנות למלכים אלא להשיא עצה לעם שאפילו הגדול והחשוב שבהם יחוש לגלגל החוזר בעולם ושמא יביא לידי עוני ואין בידו אומנות, ושלמה המלך יוכיח שהיה חוזר על הפתחים אחר שאירע לו מעשה אשמדאי, והיה הולך ואומר: אני שלמה הייתי מלך בירושלים. וממנו לקחו כל המלכים מוסר, ומהם ילמד כל אדם.

וגם אפוטרופסין לאלמנות צורך הוא בירושלם שישתדלו על צורכי קבורה של בעליהן ועם הוצאות האומות. ועוד שלפעמים בעת צרת הקהל רוצים להטיל הטלות על העשירות או ליקח מהן בהלואה שלא מן הדין, ואם יהיה להן אנשים חשובים לא יניחו לקהל להטיל וימליצו בעדם בכל זכות שיש להם, וכן ליתומים. וכן בהיפך לפעמים שיש צדקה גדולה בעיר ויש נשים יקירות אלמנות וחשובות ועשירות וכן יתומים, והישר הוא שהם גם הם יסיעו באותה צדקה עוזר מועט, ואם אין עליהם ממונה צועקים חמס וחושבים שעושים עמהם שלא כדין, לפיכך טוב הדבר שיהיה להן מי שידבר על לבם ויבינם ויניחם בטוב והישר בעיני אלקים ואדם עד שירצו או לא ירצו לקבל ויניחום.

---

1) בבת"י 285 ע"א.

ואם יצטרך להם מעות לתומים מה׳כן יוציאו? נראה שראוי ליתן להם קופה מיוחדת לכך ויהיו חוזרין על הפתחים בכל יום ה׳, ויזהרו שאל יביישו למי שאין לו ליתן ולא יתראו בביתם ולא ישאלו מהם אלא חוזרים אחר האדם האמיד והמוחזק ולא על אחרים ואינן חייבים לעשות אלא מצוה ולא מצוה הבאה בעברה, וכן בכל תקנות הקהל לעולם חוששין לשלום הקהל ולא יהיה בתקנה תקלה או מצוה הבאה בעבירה . . .

[הקדש לעניים]

1) ... גם יש בירושלם תובב״א הקדש לעניים, והוא שיש להם חצר א׳ גדול שבו כל העניים הערומים והיחפים ושאין להם כסות בקרה, וצריך הדבר לתיקון גדול, והוא ששם מתים העניים ברעב. וראוי להקן שאל יכנסו שם הנשים שראויות לשרת בבית היחידים, והבאה ליכנס שם קודם שיתנו לה הגבאים ליכנס, יכריזו בקהל מי שצריך משרתת בביתו יבוא ויגיד לגבאי ואז הגבאי יכניסה בבית אותו חיחיד אם הוא מכובד, ואם היא ראויה לכך ואינה רוצה אלא ליכנס שם, כבון הוא שלא יניחוה ליכנס. וגם ראוי לעשות כן על החוזרים על הפתחים שאם הוא ראוי לאיזו עבודה או מלאכה שאל יניחוהו לחזור על הפתחים ויכריזו עליו בבית הכנסת שאל יתנו לו צדקה. [וכמו שכתב הרמב״ם בפי׳ דמתנות עניים ס׳ י״ח על ת״ח, וכ״ש על שאר העם].

ובצפת תובב״א היה מזמן קדמון הקדש מוכן בכל תקוני רבנן, וצדקה גדולה היתה שם וסדר גדול, וגם היום בחרבנה מנהג אבותיהם בידיהם, הקב״ה ירחם עליהם.

הכנסת אורחים

2) הכנסת אורחים היא בכלל גמילות חסדים, ורוב מקומות יש להם תיקון ובית מיוחד לכך, אבל בירושלם תוב״ב אין בה הכנסת אורחים מכוללות העיר כי אם דבר מועט דבטל במיעוטא, והטעם לפי שהאורחים מרובים אליה בכל שעה ושעה ואינו מספיק להם הצר אחד או שתי הצרות, וברגלים ובפרט

---

1) בבת״י דף 279 ע״ב.

2) בבת״י דף 284 ע״ב.

ממצרים יש פעמים שעולים אליה כמאה נפשות וצריכי חצרות הרבה, ולמ' נותנים תחלה, וכן מכל שאר המקומות בכל השנה, הלכך אין בה הכנסת אורחים.

אבל בחברון יש הכנסת אורחים ולא עוד אלא שמאכילין את האורחים ג' ימים רצופים, ובכל סעודה וסעודה מכל מאכל יאכל, בשר ויין ועופות ופירות בשופע כסעודת אברהם אבינו למלאכים, גם תיקונם נאה ומתקבל, אלא שהם מתי מספר. 1)

ובאמת שיותר טוב היה יכול להיות בירושלם אלא שאין בה דורש ולא מבקש, ומ"מ כל מה דאפשר מתקנין. וחוא שלת"ת 2) יש ג' או ד' חצרות וגם לקהל יש ב' חצרות יכולים הם ליחדם לכך ולא ישכירו אותם כלל אלא ישארו רקניות לצורך האורחים, וכן יכולים לקנות ולשום בתוכן צורכי הבית מטה ושלחן כסא ומנורה, וכשיבוא בעל בית חשוב יכולין ליתן לו, וימצא בה מטה כגון סופה במחצלת, וג' או ה' כרים לסמוך עליהם, וד' או ה' ספסלים קטנים והם במקום כסא, וכן שלחן של עץ לאכול, ונרות של חרס להדליק להם. ועוד בכלל השלחן מניחים בבית קנקנים למים, כגון ספה גדולה וכלי חרס לשאוב מים ולשתות בהם. וכששבים האורחים לביתם, דרך ארץ הוא, שיתן שכירות הבית לגבאי ת"ת כאלו היה דר שם כל השנה ויתן ההוצאות היתרות שהוציא עליו, ומ"מ אם לא נתן אין מוציאים ממנו בעל כרחו דסומכים

---

1) כבר הבאנו לעיל דברי ר"ג מסימייטיץ בשש"י שחשב מספר בנ"י בחברון בימים ההם „לערך ארבעים בעלי בתים וכלם דרים בחצר אחד." והוא (דף י"ב ע"א) אומר שם: „והנהוג בחברון כשבא איזה אורח על קברי אבות בין שהוא עני או עשיר נותנים לו מקופת הקהל לאכול ולשתות ג' ימים כיד המלך בשר ותרנגולים ויין. ואומרים שזה עושים כמנהג אברהם אבינו". מנהג זה נמשך בחברון מאות בשנים ונתבטל עם בוא המלחמה העולמית, ומאז הולך ישובינו בחברון הלוך ומתמעט לדאבוננו ולחרפתנו.

2) עיין הערתי על „ת"ת" ו„קהל" לעיל עמוד 17.

על צדקת אחינו שבגולה שרוצים הם בתקונם שימצאו שם האורחים לינה ומושב. אבל אכילה ושתיה לאורחים טורח גדול הוא, ונראה שאין הצבור יכולים לעמוד עליהם ואין מטריחין על הצבור יותר מדי.

קבורת מתים.

בכלל הדברים שחייבת כל קהלה וקהלה, להיות לה בית החיים קבוע לקבור את המתים ונקברים ע"י ישראל, והקברים נקראו בחברה והם חברת הקברים שאינן נוטלים שכר על המתים אלא למצוה, וזכות הם עושים ושכרם מן השמים. אשריכם ישראל שאפילו ריקנים שבהם מלאים מצות כרימון, ובכל העולם העשירים נותנים דבר קבוע לקהל בעד קבורתם והעניים בחנם, ותכריכי העניים מן הקהל מקופת ביקור החולים 1). וכן בירושלם תוב"ב...

[תקוני הצבור בשמחות ב"מ ונשואין]

2) . . . מפני תיקון הציבור תקנו שאין לבקר שום אדם רשום במועדות ושבתות ולא אפילו בעל ברית וחתן ביום השבת, ומגדר מילתא היא עבור האומות ואין לשנות . . .

---

3) . . . מן הדין הייבים לתקן ק"ק שבירושלם שלא יהיו הקרואים בסעודת ברית מילה יותר מעשרה עניים מעניי העיר הצריכים למזון, ובשאר ז' הלילות וימים אל יהיה שם סעודה כלל כי אם לבאים שם לשמח אבי הבן כוס א' או שנים קאוי בכל הלילה ולא יותר, ותותון, 4) ומשמחין בפזמונים ושאר דברים של שמחה אבל לא באכילה ושתיה.

---

1) עד היום המנהג בירושלם אצל עדת האשכנזים שתכריכי המת נלקחים מקופת בקור-חולים, אבל היום משלמים לקופת-ביקור חולים בעד התכריכין במלוא שוין, ונראה שיסוד הסמכות של ביקור חולים לתכריכי המת הוא מאשר היה נהוג לפנים ש„תכריכי העניים מן הקהל מקופת ביקור החולים".

2) בכת"י דף 276.

3) בכת"י דף 278 ע"ב.

4) לעשן. קפה טיטון ופזמונים. הם כבודי שמחה במזרח עד היום הזה.

וכן ראוי לגזור על החתן שלא יהיה באותן סעודות כי אם עשרה עניים אבל לשמח חתן וכלה מצוה ולא יהיה במצוה זו חסרון כים אלא בכל ז' ימי החופה יהיה כמו בשמונה ימי המילה. וטעם הסכמה זו היא: לפי שרוב בני העיר עניים הם ואזלינן בתר רובה, ואם מניחים לעשירים להוציא ממון ביום שמחתם העניים ג"כ רוצים לעשות כן ואין להם יכולת ולוקחים ברבית והולכים ומאבדים את עצמן ואת פרנסת ביתם. ועוד שאלו שאוכלים ושותים שם אינם צריכים לאכילה ושתיה ונמצאו נהנים מסעודה שאינה מספקת לבעליה וזה וזה נזוקים, לפיכך טוב שיתקנו שלא יהיו הקרואים כי אם י' עניים, ובזה ההוצאה תהיה מועטת ותועיל לכוללות העיר שמתפרנסים משם העניים הרעבים, ויהיה שכר טוב לבעל הסעודה והכל יעלה כהוגן.

[הערכת המס]

1) אין הולכין בירושלם אחר העריכות כשאר מדינות, אלא כל יחיד ויחיד הנכנס במס הקהל, הז' טובי העיר עם ב"ד הזמן יעשו לו מס קצוב כפי ראות עיני שכלם שאדם זה ראוי ליתן, ואל יעלה המס יותר מן' גרושים מלי מיי, 2) ולא פחות מעשרה, והשאר פטורים לפי שאין עניותם משביע את הציבור שאין ציבור עני ואל יקחו ממנו שוה פרוטה יותר מדבר הקצוב ושטר תנאי הקהל שבידו 3).

ואני מודיע לדורות! איך בזמנים אלו, אין התקנות של זאת העיר הקדושה שום קשר ודיבור ותנאי וכתיבה ושטר ושבועה וחרם, שעל הכל הם עוברים ומורין היתר לומר שהם אנוסים ושלא כתבו כן לבעלי בתים אלא אם לא יהיה להם צורך גדול ושעת הדחק, אוי לעינים שכך רואות ולאזנים שכך שומעות, דבר זה היה סיבה שתהיה ירושלם ויושביה מבוזה ונמאסת בין הגולה ומחרפין היחידים ומגדפין בתורה ולומדיה, ואומרים שאינם עומדים בדבורם ועוברים על

---

1) בכת"י דף 272 ע"א.

2) רוצה לומר גרושים מצריים שהם ל' מאידש (פרוטות) כל גרש.

3) עיין לעיל עמוד 13 שדרש בכל תוקף שלא יתנו הבעה"ב, בירושלם שום מס מלבד כ"גא דמלכא, כאן ותר ודורש לכל הפחות שלא יוסיפו על נ' גרושים לשנה.

כל שבועה וחרם ונמצא שם שמים מתחלל, לכן אני אומר שכל כנסיה וכנסיה של ת"ח שימצא בירושלם בכל דור ודור, אם רואים הדבר מתנהג כהוגן ויכולים לעמוד על דבורם הקל שבע"פ ואין צריך לומר על שהוא בכתב יכתבו ויחתמו ויטילו חרם על קצבה ושטר המסים שיש ליחידים, ואם רואים שאינם יכולים לעמוד על דבורם אל יעשו לו שטר ולא יחתמו עליו אלא יניחו הסכם בחתימות הפרנס לבד עם ז' טובי העיר, או אל יעשו קצבה או פשרה עם שום אדם ויניחו הדבר פרוץ בלי גדר עד שיגדריה הקב"ה שנאמר בונה ירושלם ה'. 1)

ואם תאמר, ואם יצטרכו למשא מלך ושרים איך יעשו?, יקחו חובות מן הגוים אפילו שלשים למאה ברבית, ויסמכו על אחינו וקהלות עדתינו שבגולה שלא עזבו ירושלם ולא יעזבו מלדרוש ולרחם את ירושלם, ומנדבות צדקתם יפרעו חובות הציבור שאין ירושלם ניזונת אלא מכל הגולה ולא מיחידים שבירושלם לבד, ואם לא יוכלו לעשות כן כלם יצאו מירושלם ויברחו כל אחד ואחד ממקומו, שיותר טוב שיניחו את ירושלם חרבה ושממה משיעשו עול במשפט ויאריכו לנו הגלות, שאין אנו חייבים היום לשבת בירושלם אם אין אנו יכולים, אלא מוטב שנהיה בגולה ובחו"ל עד שירחם ה' עלינו ויקבצנו מדי

---

1) הרמ"מ קצר בזה. וכסתומים נראים דבריו הקשים על המנהיגים בירושלם, „שאינם עומדים בדבורם ועוברים על כל שבועה וחרם, ומורים היתר לומר שהם אנוסים ושלא כתבו כן לבעלי בתים אלא אם לא יהיה להם צורך גדול וכו'" ואולי נמצא באורם ע"י הסכמה קדומה שמצאנוה נזכרת בטוב ירושלם של הר"י פרחי „שכל איש ואשה אשר יבוא אל עה"ק צריך שיתן ביד הפקידים כפי „הספקה" אשר יבוא לו מחו"ל, דהיינו אם יבוא לו הספקה בכל שנה אלף אריות חייב ליתן אלף אריות ובזה יפטור מכל מסים וארנוניות חוץ מכרגא דמלכא" ואולי עשו גם פקידי ירושלם בימי הרמ"מ כמנהג תקנה זו ואח"כ בגבור המצוקות הוכרחו לגבות שוב מסים מהבעה"ב „ודבר זה היה סיבה שתהי' ירושלם ויושביה מבוזה ונמאסת בין הגולה וכו'" ואפשר גם, שלא עמדו המנהיגים בירושלם בדבורם ובכתבם עם אלו העולים מחו"ל אשר מסרו להם את כל כספם בבואם אל הארץ—כפי הצעת הרמ"מ עצמו במאמריו לעיל — בתנאי שיפטרו מן המסים וגם יקחו מקופת הצדקה שנה שנה פירות כספיהם, וכראות הרמ"מ את מצוקות הזמן ואי עמדתם של מנהיגי ירושלם בדבורם חזר מהצעתו.

כנפות הארץ, אבל יש לי קבלה שאין בן־דוד בא עד שידרשו כל ישראל את ירושלם וישימו אותה תהלה בארץ, וכמו שכתבתי למעלה.

1) והא דאמרינן שלא יעלה המס יותר מן׳ גרושים לשנה ואפילו יהיה בעל הבית זה עשיר גדול בעל מאה אלף ושיש ? או יותר אל יעלו המס אלא עד הסך הזה. הטעם הוא לפי שאין בעיר הקידש זה מקום משא ומתן והיושב בה ובא מחוץ לארץ תמיד עיניו תלויות בחו״ל שממנה פרנסתו ואם לא הניח מאומה בחו״ל והביא כל רכושו בארץ כיון דליכא בה הרווחה, הממון הולך ומתמעט וסוף סוף או הוא או בניו באים לידי עוני, כאשר ראיתי בעיני בזמן שפה נתיישבתי. לכן אומר אני שמפני ישוב א״י ראוי לתקן שאל יעלה המס יותר מהסך הנז׳, ועוד שכל המס אינו מעלה ואינו מוריד להוצאות העיר, ואלולי אחינו שבגולה לא היינו יכולים לדור בתוכה ולמה לנו להחמיר כל כך ולהכביד על היחידים שרצו להניח הנאות העולם הזה ולבוא בתוכבי ירושלם תובב״א להסתופף בצל קורתו של הקב״ה. ועוד שכבדות עול המס על היחידים גורם שממות המקום והורבן א״י ואין מי שיבוא אליה כי אם אנשים רקים ופוחזים.

והמקיים תיקון וישוב א״י הקב״ה יקיימנו לעתיד לבוא ויקוים נכסיו בעולם הזה ויהיה מוצלח בכל דרכיו ורגלו לא תמיט ויבנהו הקב״ה בבנים ובני בנים לדור דורים לעד ולעולמי עולמים אמן.

והגורם חרבן א״י הקב״ה יחריב נוהו וביתו בל תיכון לעולם ועד, לא נין ולא נכד בעמו לפי שמרחיק לנו הגאולה ומאריך הגלות והשעבוד לישראל, וכל מדותיו של הקב״ה הם מדה כנגד מדה, וזה כ׳ שנים אני במקום זה הקדוש וראיתי בציני שאין הקב״ה מאריך אפו בגורם קלקול ומוסיף בחורבן הארץ, ואפילו הם צדיקים בינם לקונם ומכ״ש לרשעים שאינן מאריכים ימים על הארץ, הוא שאמר מרע״ה העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ.

2) והיום שנת התנ״ח ליצירה כמעט שנחרבה הארץ. והיה בה ת״ח

---

1) בכת״י דף 272 ע״ב.

2) מן ו„היום״ עד „נשים בתקון המס״ נכתב בכת״י בדיו אחר וכנראה שהוסיף המדבר עצמו את הערתו זו על דבריו הקודמים שכתבם בשנת תנ״ב.

שחלם חלום שעתידים למות ל"ו 1) חכמים וכן היה, ובעוד שתי שנים מתו יותר מאלו ונשארה הארץ ריקנית מת"ח. ומתוך דוחקת השעה העלו המס בערך עשרה למאה מן הריוח. דרך משל: אם אדם יש לו מאה אריות מרויח בכל שנה נותן י' למס. ויש מי שנותן ק"כ אריות מס לשנה. והעלו מס הבעלי בתים עד 1200 אריות בכל שנה. ונראה הדבר טוב בעיני הבריות אבל כמדומה לי שזה יגרום הורבן הבעלי בתים יותר ויותר, עי"ז שהעשירים ילכו להם ואחרים לא יבואו בשמוע כובד המס המוטל להם.

נשים בתקון המס

2) יש תיקון בירושלם תובב"א היום שאין הנשים פורעות מס ואפילו הן עשירות, לא שיש הסכמה או חומרא עליהן ולא שום דבר אלא שכן נהגו 3) ולי נראה שאין תיקון זה תיקון ולא הלכה . . . . . דאם יכולות לסייע באיזה דבר לכוללות העיר למה לא יסייעו. ואנו רואים שבזמן הבית ואף בזמן שלמה שהכסף בירושלם לא היה נחשב לכלום, הנשים היו מפרנסות את התינוקות הנזהרין מטומאת התהום, כדתנן: חצרות היו בירושלם בנויות על הסלע תחתיהם חלול וכו' . . . . ואעפ"י שזו צדקה היא 4) מ"מ בנין ירושלם נוכל לדמותו לצדקה ויותר מן הצדקה דאמרינן . . . [הערת המחבר . . . ולכולי עלמא הנשים שיש להן מעות ברבית לגוים בקונוינטוס שלהם חייבות לסייע לקהל, וה"ה אם יש להן חנות או נושאים ונותנים משום דמזיקין לבני העיר]. ובמלאכת המשכן כתיב ויבואו האנשים על הנשים, וכתיב כל איש ואשה

---

1) למד—וא"ו, כנראה כנגד ל"ו צדיקים שבדור.

2) בכת"י דף 273 ע"א.

3) כנראה שמדבר פה רק על נשים אלמנות בודדות, וכן הוא מזכיר להן בפירוש אלמנות, אבל מצאנו כתוב מפורש ב„תקנות והסכמות שיש לק"ק ירושלם עה"ק והם כתובים על לוח בבית הכנסת" אשר הביא הנוסע האלמוני משנת רפ"ב, (נדפס בשבחי ירושלם) ש„אין האלמנה נושאת בעול ומס כל עיקר". ותמוהים איפוא דברי הרמ"מ כאן „לא שיש הסכמה או חומרא עליהן", ואפשר שבימי הרמ"מ הוסר כבר הלוח מבית הכנסת אשר נמצא עוד בשנת רפ"ב ונשכחה ההסכמה.

4) פרנסת התינוקות, וכאן אנו מדברים ע"ד מס.

אשר נדב לבם אותם וגו׳ מכלל דאף הנשים בכלל הנדיבות בעת הצורך, ועוד סיוע הוצאות העיר כגון אלו בודאי שנשים חייבות דהא נשים חייבות בתפלה ואף שאין להן מנין ויכולות להתפלל בביתן מ״מ רוצות הן לבוא לבית הכנסת בשבתות וימים טובים ורואות ס״ת וקוראות עם הציבור וכו׳, וא״כ ראוי שגם המה יתנו דבר מועט, ואומר אני שאל תתן האשה האלמנה יותר מעשרה עד ט״ו אריות ולא פחות מב׳ אריות לשנה, וזה לא בדינא ודיינא אלא ברצונם הטוב, הכל לפי ראות עיני ז׳ טובי העיר אלא שצריך ליזהר הרבה. מקרא דכתיב כל אלמנה ויתום לא תענו.

ונכון הוא שמעות הנשים יחלקוהו לצדקה. כיצד? :

בכל ערי ישראל מצינן שהקהל מעמידים ישיבה אחת של עשרה ת״ח לצורך העיר או לענין איסור והתר או לאיזה הוראה אחרת הצריך ליחידי הקהל, ומכ״ש שראוי לעשות כן בירושלים תוב״ב לצורך הארץ ולצורך חו״ל מהשאלות שבא תמיד מחו״ל לארץ, והם יהיו ממונים לדבר זה להשיב לשולחיהם דבר, לגטין ולקדושין ולשאר דברים שהייב לעשות חכם הקהל. ולפי המעשה הזה צריך שיהיו עשרה ת״ח, ג׳ מהם הגדולים שבכל הת״ח בעיר, בעלי הוראה ושיש להם כתב ולשון לכתוב פסק דין ודברים שיביאו לפניהם, והז׳ האחרים ממדרגה הסמוכה להם. והג׳ רבנים בעלי הוראה כל אחד מהם יקח מכיס הקהל כ׳ אריות והז׳, עשרה אריות לפחות, ואם יותר משיעור זה הנה מה טוב, אבל אין פחות מזה. וק״ל אריות אלו בזמן הזה יכולין לצאת מבין הנשים אם יש גדרות ראויות לכך ואם לא ימצא יכולת בהנה בדורות הבאים הכל לפי הנמצא, ואם יחסר מזה יכול הציבור להשלים שאין ציבור עני. והישיבה ע״ש הקהל צורך גדול היא להקנת הציבור ולכל צרכיהן, והוזרין בבחירת י׳ ת״ח, אחר כל המידות טובות שאפשר לחזור, ואם יש בהם אדם אמיד וסובל עול הקהל והוא דיין ופסקן הוא קודם לכל, ודברים אלו מסורים לחוש הראיה ואינן משתעבדין לקולמוס ולא תחת דין והלכה אלא תחת תיקון הראוי לפי צורך השעה והדורות והזמן, ומה שראיתי ראוי וצריך בזמן הזה כתבתי, ומ״מ הסדר והתיקון אינו משתנה פחות או יותר אלא שמקבל שינוי לפי שינוי הזמנים והוא כפי ראות עיני ז׳ טובי העיר, עם מעמד אנשי העיר, ואחרי רבים להטות. 1) ואם יראה בעיני הקהל

1) בכת״י דף 273 ע״ב.

יהיו מאלו, י׳ בטלנים של בית הכנסת (סוף פ״ק דסנהדרין).

[מס הקבורה והעזבונות]

1) כבר אמרתי שאין היום בעה״ק הסכמה קבועה או מנהג קבוע ולא חק ומשפט על שום אדם אלא הכל כפי מזלו של אדם. וכשמת האדם צריך לפרוע הקבורה לאומות העולם כפי מה שהוא אדם, מן׳ אריות ועד ד׳ [?] פחות או יותר, וכן הקהל לוקחים ממנו מעשר ועד ה׳ פחות או יותר, וההסכמה הקבועה היתה שלא יקח הקהל מהעשיר יותר מלי׳ אריות והבינוניים כל א׳ לפי ערכו, ועכשיו אין לדבר קצבה ובכל דבר הפרו ברית ההסכמות 2).

ובאמת דזה אינו חוץ מן השכל, והאמת הוא דמהויב להיות דבר זה, דבר בלתי משוער, שאם זה האדם אין לו בנים למה לא יתן ואפילו יותר ממאה אם נשאר לאשתו יותר מכתובתא, ואם יש לו בנים הדין הוא שאל יוסיפו ליקח כי אם סך קצוב לא למעלה מז׳ לעשיר ולא למטה מה׳ לדל ואם אין להם יכולת, בחנם. וזו היא גמילת חסדים שחייב כל קהלה וקהלה להעמיד ביניהם קבורה ולקבור לעני שאין לו יכולת בחנם אין כסף, אלא שכל דבר שאינו משוער צריך ב״ד נוטה להוציא ממון הראוי.

אבל היה מזמן קדמונים מנהג נכון ועכשיו נתבטל, והוא: שכל איש ואשה שמתו ואין להם בנים בין בארץ ובין בחו״ל גם אין לו אחים בארץ ולא בני בנים בין מזכר ובין מנקבה, שהקהל יורש הכל, ואין קרובי הבעל יורשים מן האשה כלום ואפילו הם בארץ וכן כל שאר קרובים ואפילו הם בארץ אינם יורשים כלום 3). אבל עכשיו נתבטל מנהג זה לא מפני הדין והיושר

---

1) בכת״י דף 274 ע״א.

2) להלן מביא הררמ״מ את תוכן ההסכמה העתיקה. — הררמ״מ לא הזכיר בכל מאמריו בענין זה את כמות הכנסת מס הקבורה. והר״מ חגיז בשפת אמת משער את הכנסת „תחיית המתים״ היא מס-הקבורה. לסך אלפים אריות לשנה.

3) כאן אנו מיצאים את „תקנת העזבונות״ באחת מצורותיה העתיקות. תקנה זו קדומה מאד בירושלם וגם נמשך קיומה עד הדורות האחרונים, פעמים רבות יצאו מערערים עליה מצד יורשים—שלא מדין תורה, ופעמים רבות נמנו עליה רבני ירושלם ורבני טורקיא ויכדוה ותקפוה. וגם באו בה שנוים מזמן

אלא מפני עיוות הדין, והטעם לפי שהעניים מהת"ח יועצים לחולים בשעת מיתה שיניחו ממונם לצדקה ושיותר טוב לו שיחלק נכסיו לעניים משיניחם לקה"ל והוצאות העיר, וכדי שפרנסי העיר ינהגו ויניחו לעשות כן כנגד ההסכמה למדו אותם להניח ג"כ להם חלקם, וזה נהנה וזה נהנה וזה גוזל וגונב והכולל הסר. 1)

ודעו שהכנסת המתים הוא יותר מהכנסת החיים. וקרוב לומר שתקון הכנסת המתים מקיים את כוללות העיר ורוב ההוצאות מהם.

לכן טוב שיסכימו בהסכמה זו כל העולם 2), שמי שימות ויהיה לו בנים בארץ ולא בחו"ל שאל יקחו ממנו ואפילו יהיה אדם אמיד ועשיר ביותר כי אם עד נ' אריות, ואם יש לו בנים בארץ ובחו"ל, ובני בנים הרי הם כבנים, אז אם הוא עשיר יכולים ליקח ממנו עד מאה אריות הכל לפי ראות ז' טובי העיר. וטעם ההפרש הזה הוא, שכשיש לאדם בנים בחו"ל, רוב נכסיו הם ביד בניו שבחו"ל, וביד בניו שעמו בארץ מיעוט נכסיו, לפיכך כשלוקחים הקהל נמצאו לוקחים מבניו שבחו"ל ובחו"ל יש משא ומתן והסוחרים העשירים לא מעלה להם ולא מוריד מאה אריות פחות או יותר להוצאת קבורת אביהם בארץ, אבל כשבניו הם בארץ, בהיות שאין בת רכוש ובמה לישתכר חיישינן לישוב א"י ואל יקחו מבניו ובני בניו כי אם דבר מועט מל' ועד ן' למרבה. ואם אין לו בנים

לזמן, המתענין בזה יעיין ב„ספר התקנות" (ירושלם תר"ב. ובתוצאה שניה תרמ"ג) את התשובה הראשונה הבאה באריכות מאת ראש רבני ירושלם כסוף המאה הקודמת הרש"מ סוזין, אשר יצא בה בכל תוקף לחזק את עמודי התקנה של העזבונות נגד רב גדול שבא לרופפה.

1) בשנת תצ"ז נתעוררו חכמי ירושלם ובראשם בעל הזון-נחום ויגזרו גזרה והסכמה „בתוקף כל ההסכמות הנעשות מימות יהושע בן נון" שלא יורשו שום איש ואשה קודם שיפטר — ואין לו יו"ש — לעשות שום צואה ולא לתת שום מתנה לשום נברא שבעולם יהיה מי שיהיה". ועוד נוספו לה הסכמות מרבני ירושלם משנות תקל"ז ותקל"ט, נתפרסמו כלם ב„ספר תקנות" הנ"ל.

2) עיין סוף התפתחות תקנות העזבונות בשנת ת"ר כפי שסודרו ב„ספר תקנות".

בארץ כלל אבל יש לו בחו"ל הקהל יורש הכל מטעם שכתבתי שכל נכסיו הם בחו"ל בידי בניו והוא ניזון בדבר מועט וראוי לקהל ולשאר הוצאות הקבורה ולצדקה וחילוק הת"ח, וכל זה צריך שיהיה בדעת בני חו"ל שיסכימו בהסכמה זו.

ואם אין לו בנים ויש לו אשה, אם היא ראויה להנשא ורוצה היא בכך תקח כתובתה והשאר לקהל, אינה רוצה להנשא תתן לקהל מאה אריות ולא יותר, וזו בעשירה אבל לא בבינונית.

ואשה שמתה ונשארו לה נכסים מבעלה השני ויש לה בנים מבעלה הראשון יתנו לקהל מאה אריות, אין לה בנים כלל הכל לקהל.

האחים והאחיות יורשים שני שלישים והקהל יורש שליש נכסיו. וה"מ בארץ ומנכסים שבארץ ולא ממטלטלים אלא ממעות מרודים בעין או מזהב וכסף וקרקעות שיש לו, אבל בנכסים ואחים שבחו"ל הכל נשאר בדין תורה, והאח שבארץ יורש כל נכסים שבחו"ל. האחים בחו"ל והנכסים בארץ הכל לקהל ואין לאחים כלום, דאנן אמדינן דעתו של אדם דרוצה הוא במנוחת נפש יותר מתיקון אחיו והגאתן, ועוד שרוב נכסיו בחו"ל.

כל אלו שאמרנו, אם בחולי שממנו הם מתים יתנו מתנה לאחרים, אין בדבריהם כלום אלא מחלק הנוגע לקהל יתנו עישור ההכנסה שני שלישים בכים הת"ח, ושליש העישור לצדקה ולתמחוי. כיצד ?, הרי שאמרנו 1) שמתיקון הקהל להעמיד ישיבה אחת של יו"ד ת"ח היותר גדולים וחשובים שבעיר והיא ישיבת הציבור לכל צורכי הציבור מכים הציבור, יכולים אם לא יספיק נדבתן של נשים צדקניות שבארץ, להשלים הק"ל אריות משליש עישור זה שאמרנו, ואם ישאר בידם מעות יתנו להספקת ת"ח בידם של פקידי הת"ח.

[הצעה ליסוד בית מדרש לחכמים ותלמידיהם]

2) . . . אבל, כל ישראל, חייבים לקיים את התורה בא"י, ובפרט בירושלם עה"ק כי ממנה תצא תורה לישראל שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם. לכן מכל הגולה כלה חייבים במזונות התלמידים והרבנים והספקתם בשפע. וכפי שער השוק במזונות שבזמן הזה, להושיב מדרש בעשרה ת"ח רשומים שיהיו מרצים תורה ברבים צריך אלף אריות לפחות, שני ריאלים

---

1) לעיל בפרק נשים בתקון המס עמוד 38

2) בבת"י דף 256 ע"ב.

לכל או"א בכל שבוע ושבוע 1) 2) ועוד אלף ריאלים להספקת התלמידים. בין הכל ב' אלפים ריאלים ואל יפחתו מהם, ואל יתנו לכל תלמיד ותלמיד הקטנים פחות מרביע ריאל בכל שבוע, רק אדם שנשא אשה אחר שנשא אשה הולכים ומוסיפים לו עד מ' וני' מאויי בכל שבוע שהוא ריאל א'. וזה השיעור כדי פרנסתו לפי ערך שינוי המזונות בזמן הזה. נמצא כפי חשבון זה מקיימים כל ישראל שבגולה ע' איש כנגד שבעים בנהדרין שהיו בה, שמהם היה יוצא הוראה לישראל בכל העולם. כיצד, אלף אריות לעשרה ת"ח רשומים ובעלי הוראה חסידים ואנשי מעשה, ות"ק לעשרה אחרים כל או"א ריאל א' בשבוע, ות"ק אחרים להלקם בין התלמידים קרוב לרביע א' בכל שבוע.

והסדר הנכון הוא: התלמידי חכמים שהם תחת עבודה זו יכנסו במדרש אחד, וזהו סדר למודן: רב אחד יושב במקומו והוא כמשה על גבי ע' זקנים, ועמו עשרה זקנים חכמים יושבים בחדר מיוחד ועושים צורכי העיר וצורכי כל הגולה. משיבים בשאלות הבאים להם מחוץ לעיר ממקומות הרחוקים שבחו"ל והעשרה האחרים מלמדים הם לתלמידים. וכלם יחד. בין העשרה הגדולים והרבנים ובין המלמדים והתלמידים עמהם יושבים בבקר אחר התפלה כלם יחד לפלפל במדרש שתי שעות בהלכה. ואח"כ כל או"א 3) קווא לתלמידיו עד הלילה, והרבנים עושים צרכיהם כל או"א בחדר המיוחד לו באותו מדרש וועד החכמים. ובכל יום ה' בשבוע יהיו ב' תלמידי חכמים מהרבנים הגדולים שומעים לתלמידים ההלכות שלמדו באותה השבוע והוא להטיל מורא על המלמדים שילמדו כראוי, ועל התלמידים שיהיו עוסקים בכל כחם בתורה, ובידם כח לפסול ולהעביר מועד שלהם תלמיד או רבי שאינו מתנהג כראוי ואין צריך דעת אחרים בזה, אלא כל שאמרו אלו הב' ת"ח שנוגע להם פרקם בשבוע שלהם: „איש פלוני תלמיד יצא כבית כדרשנו שאינו תלמיד הגון" יצא, ואין

---

1) בכת"י דף 257 ע"א.

2) הוא מאה אריות לשנה. גם ר"מ הגיז בשפת אמת אומר שבפחות מככום זה אי אפשר היה להמוך את הת"ח בישיבה. והרמ"מ הזכיר לעיל צורך כל נפש לשנה המשים אריות לשנה. וצדק איפוא בהעמידו כאן צורך ביתו של ת"ח למאה אריות לכל הפחות.

3) מהמלמדים.

כח אפילו לרב לקיימו שם ולא לבטל דברי שנים אלו אחר שפסלו למי שפסלו ביד לתלמיד ובין לרבו. והרב בידו כח להעביר מביניהם אחד מעשרה אלו שעמו מסבה גרועה שנמצא בזה החכם או שנמצא בו דבר שלא כהוגן, וחולכים בזה לחומרא. ואל יעמידו ביניהם אדם שאינו מתנהג כשורה בתורה ובמצוה, שאם לא יעשו כן הרי הם אוכלים עולמם בהייהם ועושים מלאכת ה׳ רמיה, ונוחלים גיהנם במקום גן עדן.

ובכל יום ששי קוראים כלם בפרשה, מי שירצה יקראנה מס׳ הזהר לו לעצמו, ומי שירצה פירש רש״י ומדרש, ומי שירצה שנים מקרא ואחד תרגום, ואח״כ ילכו אל הרב הגדול, והרב נותן שאלה אחת לתלמידים ושאלה אחת לכל החכמים, ובאותו יום כותבים תשובתו, וכדי שיהיה להם פנאי לעיין בה היה הרב נותן השאלה מערב יום ה׳, ובלילה כל אחד מעיין בה עד מקום שידו מגעת, וביום השבת כלם כתכנסים, ונושאים ונותנים בתשובה, כל אחד ואחד מביאה כתובה בספר ככותב פסק אחד, ואח״כ אחד מהחכמים העשרה הגדולים ולא התלמידים, דורש ביניהם כל או״א שבת א׳ על הסדר. ואחריו דורש קטן אחד מהתלמידים להדריכם בפסק ובדרשה, וקודם שיבואו החכמים באים המלמדים וקוראים עם התלמידים מדרש, וכיון שנאספו כלם הולכים אלו ואלו לישא וליתן בפסק ובדרשות.

וסדר הלמוד במדרש זה: שלחן ראשון 1) קורא בברכות, ואין עולים ממנה עד שילמוד התלמיד משנה ופירוש רש״י וש״ע של ברכות וידע אותם הדינים מעצמו לקרותם בלא רבו. משלחן זה מעלים אותו לשלחן סדר זמנים, ואין עולים לתלמיד ממנה עד שידע אורח חיים כמעט על פה, יקרא גמרא שבת ועירובין ופסחים וכו׳, ואח״כ מעלים אותו לשלחן איסור והתר ואין עולים ממנה עד שידע ש״ע של יורה דעה כמעט, שואלים לו בטרפות והוא עונה, שואלים אותו בדיני התערובות והוא עונה, וכן בכל י״ד. וממנה עולים לו בסדר נשים. ובה למדים כתיבה וספרות, ושני מלמדים עומדים להם בחברה זו, אחד מלמד לתלמידים להיות סופרים, ואחד מלמד אותם בלשון רומי ובכתיבת רומי, רוצה

---

1) „שלחן״ כמו מחלקה או „חדר״.

לומר לשון ספרדי וכתב ספרדי, ועמו חשבונות וחכמת התשבורת 1). ומכנה עולים לשלחן דיני ממונות, וכשידעו להשיב ע"ס בדיני ממון בש"ע חשן המשפט, משמשין לעשרה החכמים הרבנים ויהיו רואים איך נותנים פסק דברים ואיך דנים את העם, ואיך משפט הגט והחליצה, וכל משפט הדיינים. ומשם, מושיבים אותם דיינים ומלמדים, ומעלים אותם במקום רבם. ואם בחו"ל יצטרכו חכם הקהל שאין להם, ישלחו בעדם ונותנים להם תלמיד ששמש כל צרכו וראוי להיות דיין וראש קהלה. וכן היו עושים בזמן הבית כדאיתא בברייתא דסנהדרין בפ' אלו הן הנחנקין ותוספתא בסוף שקלים ופ"ב בתוספתא דחגיגה הביאה הר"מ ז"ל בפ"ד דה' סנהדרין סי' ח' וז"ל: אמרו חכמים שבב"ד הגדול היו שולחים בכל א"י ובודקין כל מי שימצאוהו חכם וירא חטא וכו' עושים אותו דיין בעירו ומשם מעלים אותו לפתח העזרה ומשם מעלים אותו לב"ד הגדול. ועכשיו שאין לנו תקנה זו בעונותינו שרבו, מדמים לה כל מה שיכולים לדמות, והוא הסדר שאמרנו, ומירושלם יורדים להיות דיינים בחו"ל או מחו"ל מעלים איתו לא"י, כל זמן וזמן כפי הצורך והתיקון, והתורה שיש בגולה.

תיקון זה וקרוב לו היה בירושלם זה ימים 2), והיו מספיקין בה שנים או שלשה בעלי בתים שבאמשטרדם וליגיריה. ומאותה מדרש נתרבה התורה בירושלם אחר חרבן צפת שיחזריה הקב"ה לאיתנה. ועכשו בעונותינו שרבו, נחרב בית המדרש הזה ונתמעטה התורה, כי נפסקה הספקתם במיתת הנ"יב הנעלה כה"ה רפאל

---

1) הרמ"מ היה בקי גם בכתב ולשון רומי וגם בחשבונות וחכמת התשבורת, ולבו חפץ שגם תלמידי ירושלם ילמדו לדעת את אלה.

2) החכם לונץ במאמרו היהודים בארץ הצבי ירושלם כרך חמישי עמוד 192 הערה 2, כתב: „הישיבות של הספרדים אינן כהישיבות הנהוגות בערי ארפה, הנועדות להגדיל את התורה בין בחורים ועולי ימים, כ"א להפך הישיבות נועדות רק לחכמים נודעים בשם..." ואמנם כה היה אולי מצב ישיבות הספרדים במאה הקודמת אבל לא כן היה בית המדרש של ר' רפאל ויגה אשר יזכירהו הרר"מ מלכי כאן, ואחרים כמותו, אשר התקימו בירושלם במשך שנים ותקופות ואשר לא זכרם החכם לונץ מחסרון ידיעת המקורות.

וינה נ"ע — 1), וכמעט שאין היום ת"ח בא"י והתלמידים מבקשים לחם ואין והולכת התורה בכל יום ומתמעטת. לכן אינו מן הראוי שיניחו הגולה מלדרוש את ירושלם תמיד ולהרביץ בה תורה בישראל, כדי שבזכות זה יצליח הקב"ה את כל הגולה ויחזיר להם נחלתם. ויבנה ביתם כבתחילה.

---

1) גם הר"מ חגיז מזכיר את ה„הסגר שהיה בית ועד לחכמים בכל סיפוק הת"ח והתלמידים . . . אשר נוסד מנדבת הגבירים אברהם ישראל ואחיו יעקב וינה" בהשתדלות אביו רבי יעקב חגיז, והתנהלה בראשות ר"י הגיז וחותנו הרב משה גלאנטי, וסוף דבר היה שנאבד קרן הקיים של בני ווינה בבאנקים של ליוורנו ווינציאה. באשמת היורשים והאפטרופסים. — ואחרי כ"ה שנים של יסוד ההסגר לא נשאר מהקרנים והפרות כלום. הר"מ חגיז בצאתו לחו"ל השתדל לחדש את יסוד הישיבה הזאת בהשגת קרנים חדשים אבל לא עלה בידו. ובספרו „משנת חכמים" סימן שנ"א מוסיף הר"מ חגיז להתאונן על חרבנה של ישיבה זו ושם מזכיר כי מלבד חלק הכסף אשר נתחלק לחכמים ותלמידיהם מדי שבת בשבתו הלבישו בכל חנוכה את התלמידים ובניהם מכף רגל ועד ראש. ובסימן ש"ע מספר עוד: שאביו היה משתדל בכל עוז של תורה עם התלמידים שהיה לו בבית המדרש ומפייז להם מעות כדי שישנו את כל הש"ס בעל פה ויש מהם שעלתה בידם, ויש מהם שזכו במקצת ויש מהם בשני סדרים, גם היה מתאמץ ומתעצם עם קצת מהם לעשות באופן זה בהלכות הש"ס כמו שהובאו בתלמוד ערוך ובקצת מהם בפסקי ש"ע. ובקצת מהם בהלכות הרמב"ם. והר"מ גלאנטי העיד על כל סדר למודו הנפלא של ר"י הגיז שהיה בהצלחה מרובה והוא בחן תלמידים רבים שהיו בקיאים כמעט בכל התלמוד „והיה שגור פיהם כקורא את שמע, וכמה וכמה בפסקי דינים היו בקיאים בהם ובאותיותיהם דבר אשר לא ישוער ולא יאומן כי יסופר אם לא שהוא ראה זאת בעיניו" ועוד מרבה שם לספר בכשרונותיו של הר"י הגיז להבין את כחות וכשרונות התלמידים לאן נוטים ולאיזו למודים מסוגלים יותר.

ושם בסימן תרכ"ד מזכיר את שם הישיבה „מדרש בית יעקב", וממנה יצאו הרבנים הגדולים ר' משה בן חביב בעל גט־פשוט, ורבי יוסף אלמושנינו ועוד.

ובארבע כנפות העולם פזר הקב"ה את ישראל בגלות זה המר, בארץ הנגב ובמערב, במזרח וצפון. ועתירי אחינו שבפראנקיאה שהם היותר משובחים שבגולה, ועשירים ונכבדים במדינות שלהם יתנו ראש וחשבון, ויספיקו בין כלם אלף ות"ק ריאלים. פלאנדים וכל סביבותיה ת"ק ריאלים. וליגוריה 1) וכל סביבותיה ש' ריאלים וזה דוקא לבנות בית זה שאמרנו. ויהיו מוֹנעים בקהלם ששום יחיד לא ישלח לירושלם לסדר ישיבה לעצמו על שמו כדרך שהיו עושים, שישיבות אלו גורמות לביטול תורה ולא לת"ת, לפי שהולכים הת"ח דחופים מעבר לעבר, וקוראים חצי שעה כאן בישיבה זו וחצי שעה במדרש אחרת. ובזה לא נמצא מי שירצה ללמד התלמידים והם עצמם אינם מוסיפים הכמה אלא זמנם הולך לאיבוד 2), לכן בעלי המדרש הזה והמקיימים אותו ממונים ופרנסי א"י שבכל עיר ועיר יהיו כותבים וחותמים בכתיבותיהם ראשי הקהלות לבל ילכו שום ת"ח שבועד הקדוש הזה למדרש—אחרת או ללמוד ועד אחר, כי אם בתוך ועד שלהם שיהיו קוראים אותו „הסגר" לבל יצאו להוץ להתפלל מנחה וערבית בימי החול, אלא שם תורתם ומקום תפילתם 3), וכל מי שיצא למדרש אחר תעובר שמו מועד הקהלות שבגולה ובזה יהיה הכל מתוקן כסדר.

ובני טורקיאה שהם היום בדרגה התחתונה ועניות גיברת בהם, די להם שיספיקו לת"ת זה, ת"ק אריות, ובני ערב שלש שלש מאות, בין הכל הם 2300 פחות או יותר, ותיקון מה שהם רוצים יהיו—בני פראנקיאה שיהיו ויצליחו לסדר סדר הכתוב כפי מה שירצו, אך בתנאי שיהיו מעות הללו מכיס הקהלות וקופתם ולא מן היחידים, ובזה ירחם הקב"ה עליהם ויצילם מכל צרה, כדאמרינן בפ"ק דע"ז כל העוסק בתורה . . .

הסכמת הנגיד.

אלה דברי א. ר—ן.:

[בשנת רס"ט לאלף הנוכחי יצאה „הסכמה" מחכמי מצרים ובראשם הנגיד

---

1) פלאנדים. וויניציאה וליגוריה הן שלש הערים המרכזיות של מדינות פראנקיאה.

2) יפה תאר החכם לונץ את ישיבות—לשעות אלו שהחכמים היו הולכים בהם מחיל אל חיל, ב„ירושלם" כרך חמישי עמוד 192—194 ובהערתו שם.

3) השם הסגר לבית מדרש זה מוזכר גם בדברי ר' יעקב חגיז מיסד הישיבה ובדברי הר"מ האגיז. הבאתים בהערתי בעמוד הקודם.

רבי יצחק הכהן שוליל על זכות החכמים שבירושלם. וזה נוסחה: . . .
„הסכמנו . . . שמהיום והלאה לא יטילו שום הפסד או מסים או ארנוניות על
הבעלי תורה העשירים שתורתם אומנתם חוץ מן הגילויא 1) אם לא יהיה מרצונם
ומדעתם—. ועוד הסכמנו . . . ששום אדם שיהיה לו שררה על הציבור שיהיה
בעל תורה או זולתו לא יהיה לו שררה ולא שום ממשלה ולא שום מינוי על
שום בעל תורה שתורתו אומנתו, אבל אם יהיה לשום א׳ מהם דין ודברים
עם בעל תורה או עם דיין או עם איזה יהודי שיהיה בעולם בין עם יחיד
בין עם רבים יצא הדבר לפני החכמים הרשומים ועפ״י הרוב יפסקו הדין וכו׳ ...״

הסכמה כפולה זו נתקבלה מאת חכמי ירושלים ובני הישיבות בימי הנגיד,
ואולם אחרי עבור שנים עמדו כנראה בירושלם מהמנהיגים אשר דרשו לבטל
הסכמה זו וביחוד חלקה הראשון של פטור הת״ח ממסים גם אם הם עשירים.
נגד זה יצאו פעמים רבות רבני ירושלם ומצרים לקים את הסכמת הנגיד בכל
תוקף של חרמות וקללות, בשנות שכ״ו, שמ״ז, שנ״ד, שנ״ז, שפ״ה, ת״ו,
ועוד עוד. ואולם כל אלו האחרונים הזכירו בפירוש רק את החלק הראשון
מההסכמה. אבל מכללא נכר שהיתה הסכמתם גם על ה״קה השני. „שלא

---

1) הוא כסף הגולגולת לממשלה לפי מספר הנפשות. והוא כרגא דמלכא
של התלמוד. ובשו״ת מהרימ״ט ח״ב חו״מ סימן כ״ט מעיד „בזמן הרבנים הגדולים
הרדב״ז ומהר״י קארו ואבא מארי (המבי״ט) שכתבו והחרימו לבלתי קחת מס
מת״ח שתורתם אומנותם היו מניחים ליקח כרגא דמלכא וארנונא של חבית הנגבים
ממי שיש לו בית משלו״, וגם במכתב מר׳ משה די רוססי משנת רצ״ה מזכיר כי
ת״ח בצפת לא פרעו שום פרעון כי אם כסף גולגלתא. (המעמר כרך ג׳ דף 207),
אולם בזמנים רבים פטרו את הת״ח גם מכרגא דמלכא, וכזה היה עוד בראשית
המאה האחרונה (שנת ת״ר) כאשר יעיד לנו הרב יצחק פרחי בספרו טוב ירושלם
(דפוס ירושלם צד ט״ו). וב„תקנות והסכמות שיש לק״ק ירושלם״ משנת רפ״ג
שנדפסו בסוף ספר שבחי ירושלם מוזכר ג״כ „שלא יפרע בעל תורה בעולות
ומסים כלל ועיקר אפילו יהיה עשיר גדול, וכן האלמנות אינן נושאות בעול כל
עיקר״ ולשון כלל ועיקר משמע לפטור גם ממס גולגלתא.

יהיה לת"ח שורה ומינוי זה על זה".

„הסכמת הנגיד" נדפסה בארוכה ובפרטות בספר „כתר תורה" ל"ר שמואל די אבילו, (נדפס באמשטרדם שנת תפ"ה) אשר גם הוא נקבע בעיקרו לקיים זכות תלמידי חכמים ולפוטרם ממסים, והסכמת הנגיד והבאים אחריו נקבעו לו ליסוד דבריו.

ר"ש די אבילו הדפיס את „ההסכמה" עפ"י כתב יד שנעתק בירושלם: „בשליש אחרון לניסן, הת"ח ליצירה" ע"י יצחק בכמה"ר משה הדיין הלוי והצעיר מלאכי רפאל 1).

הסכמה זו כולה, נעתקה גם בכתב היד הזה פירוש על התורה של רבי רפאל מרדכי מלכי ז"ל. בסוף ההסכמה מוסיף הרמ"מ את הדברים האלו מדיליה „ויש על אלו יותר מן ת"ח תלמידי חכמים חתומים בהסכמה הנז' כמו שהיה בדף בפני עצמו שהיה בדפוס „וכדי שלא להאריך יותר מדי לא העתקתי כאן כולם" . . .

הרמ"מ העתיק את ההסכמה מכתב יד מערבי שנכתב „בעיר פאס יע"א בשליש אמצעי לחשון שנת והרבתי אתכם והוא נעתק מ„עלה המודפס בשנת ולמען ירושלם לא אשקוט (תט"ז) אשר הובא לארצות המערב ע"י שלוחי ירושלם תיבב"א.

הנוסחא של הרמ"מ בכתב יד הזה מתאים בכל אל הנדפס בכתר תורה ושניהם כונו והגיהו אל נכון כל מלה ומלה כאשר העידו על עצמם. מפני הקמוץ לא הבאתי פה את כל נוסח ההסכמה אם כי כאמור לא נדפסה בשלמותה רק פעם אחת ב„כתר תורה" בשנת תפ"ה. והספר הזה גם הוא „יקר— המציאות" כיום הזה.

בדור הרמ"מ ולפניו נתעוררה שוב בקרת עצומה על תקנה זו של פטור־מסים לת"ח. וגם על חלקה השני של התקנה, ורבו בהן הפרושים, הללו צמצמו

---

1) אין שום מקום לטעות ולחשוב על זה שהוא רפאל מרדכי מלכי דנן, מפני טעמים ברורים. והחכם מלאכי רפאל ידוע בין חכמי ירושלם בראשית המאה החמשית וידועה חתימתו מלאכי רפאל. ושמו מלאכי וכנויו רפאל, וד"ל.

את ההסכמה וחללו הרחיבוה וימצאו בא מקום לבאורים ולשינויים. משא ומתן ארוך נדון זה נמצא בספר דרכי נועם של רבי מרדכי הלוי רב מצרים וירושלם.1) ורבי רפאל מרדפי מלכי בכת"י זה, גם הוא מרחיב דבורו בענין זה, מבאר את יסוד ההסכמה, גורמיה ומקורה. ומברר את כל צדדיה החיובים והשליליים, בתוצאתנו זו נשמיט מדברי הרמ"מ את כל המשא ומתן ההלכיי והפלפולי ונביא רק את דבריו הפשוטים המאירים את פרטי ההסכמה כפי שהונהגה בימיו והשפעת׳ על סדרי החיים של הקהלה — בימים ההם. זהו מה שמצאתי נחוץ לחקרים למאמריו הבא של הרמ"מ. **אליעזר ריבלין.**

---

2)... גם מעיד אני החתום מטה איך זה י"ח שנים עד היום ר"ח אדר התנ"ה ליצירה, נתישבתי בירושלם עה"ק תובב"א, וההסכמה נוהגת עד עתה. ואני תורתי אומנתי היה לעולם (?) נהגנו ונשמרנו מאד ולפנים משורת הדין עשינו לא שאלנו מת"ח שתורתו אומנתו שום סיוע ממון להוצאות הקהל, לא בתורת הלואה ולא בתורת מתנה ולא בתורת עסקא ולא בשום ענין, כי אמרנו אין לבוא לידי מכשול ולבטול החרם וההסכמה 3)„ ואפילו ממי שלא היה תורתו אומנתו כל כך, דמן הדין יכולים אנו ליקח מהם, לא לקחנו, ואין מי שיפתח פיו ולשונו בהסכמה זו כי אם הבעלי בתים, ולא בעיקר ההסכמה, שהכל מסכימים שאין ליקח ממי שתורתו אומנתו ובספרו יהגה יומם ולילה, אלא על אותם ת"ח שנקראו כן ואינם כדאים וראוים ליכנס בהסכמה זו, הם מרננים, ולפעמים הדין עמהם אלא שאין להתיר בנקל ההסכמה כיון שבה נמצאו כל כך חומרות ושמא בהמשך זמן יבואו לידי מכשול, לפיכך ל ו ה ל כ ו 4) בו חכמים לחומרא.

---

1) עיין עוד על הסכמה זו בשו"ת המבי"ט ח"ב סימן כ"ה. ובאבקת רוכל של מרן הב"י סימן א׳, ובספר „תקנות" (חלק מנהגים-יורה דעה) סי׳ סר.

2) בכת"י דף 261.

3) מדבריו אלה נראה שבמשך שני מגוריו בירושלם היה הרמ"מ גם מפרנסי העדה, וממנהיגיה.

4) לו—הלכו כמו כן —הלכו, והיא מליצה ספ־דית מזרחית.

[אחרי זה מביא הרמ"מ שאלה להלכה למעשה „אם יסכימו חכמי ירושלם לבטל הסכמה זו אם יש לה בטול" ומביא תשובתו באריכות מרובה ומסקנתו היא: "פשיטא ופשיטא... שאם יראה לב"ד זה לבטלו מחמת תיקון יכולים לבטלו... וגם כל חרם שהסכימו ב"ד בזמן הזה על תקנות הצבור או החמירו באיסור כגון חרם דרבינו גרשון מ"ה אעפ"י שקבלוהו בכל אשכנז... מיקרי תיקון וחרם של יחידים ויכול כל ב"ד הבא אחריו לבטלו אם ירצה... דלא חיישינן לרבוי החתימות הנמצאות באיזה חרם ותקנה..." ואולם אחרי כל אלה מסיק הרמ"מ שא"א לבטל ההסכמה, כי „אעפ"י דהפקר ב"ד הפקר, בירושלם אינם יכולים לתקן... עד שיסכימו רוב העולם באותה הסכמה הואיל וכל אדם באים לשכון בה וכל העולם מעלים אליה נדרותם ונדבתם ומן הגולה היא נזונה..."]

לפי שהסכמת ירושלם בחרם קדמונים שאין לו היתר, כאשר אמרתי, היא: שאין שום ממונה או גדול משום ענין הקהל יכול לנהוג שררה זה על זה שום בעל תורה שתורתו אומנתו; יוצא כן הדין שכל הנקרא בעל-תורה שתורתו אומנתו שהוא פטור מן המס, צריך שיהיה נכנס בכל אסיפות הציבור, ואם נשאר אחד מהם שלא נכנס באיזה מעמד עד שגמרו לעשות באותו מעמד הרי הוא בכל ואם החרימו אותה הסכמה בחרם אינו חל אותו החרם, דכשם שאין שבועה חלה על שבועה כך אין החרם חל על החרם, והרי הם מושבעים ועומדים שלא לנהוג שררה על ת"ח שתורתו אומנתו... ואפילו היחידים שאינם בכלל תלמידי חכמים פטורים מלקבל עליהם אותה הסכמה... מ"מ י"ל דבעינן התלמידי ת"ח למיעוט שקיבלו...— ואם גזרו תענית על הצבור... בזה יש לחלק...—

1) אם כפי חרם והסכמה של ת"ח שבירושלם תובב"א יוכלו ליקח עליהם חכם, כנהוג בכל קהלות ישראל?

שמעתי אומרים באלו הימים ושנים שנתישבתי בירושלם עה"ק שכפי הסכמה זו אינו יכול להיות בירושלם חכם הקהל, ואיני יודע הטעם! שהרי לשון ההסכמה כך היא: „הסכמה ששום אדם שיהי' לו שררה על הציבור שיהיה ת"ח או זולתו, לא יהיה לו שום שררה או מינוי על שום ת"ח שתורתו אומנתו וכו'" משמע דדוקא לת"ח אין השררה מועילה, אבל אם היחידים והקהל ירצו ליקח עליהם ת"ח אחד בין לדין או לדרשה או לישיבה שאין הת"ח יכולים לעכב, ודאי

---

1) בכת"י דף 271 ע"א.

שלא תואיל המינוי בת"ח, אבל לשאר הקהל יכול להיות. וזה פשוט. ואחר משא ומתן הודו הת"ח שכך הוא הדין, אלא שיש הסכמה ביניהם שלא לעשותו, לא בחרם, אלא דברים בעלמא ואין בהם ממש. 1)

לכן אני מעיד לפני הקב"ה. שבזמן י"ח שנים שאני דר בעיר זו הקודש לעולם היה קנאה ושנאת חנם בין הת"ח זה לזה ובין היחידים והת"ח, ולא ראיתי בה סדר ותיקון וישוב ביניהם, לא בתקנות ולא בדינים השייכים בין אדם לחבירו ולא בשום דבר, ודומה לעיר פרוצה אשר אין לה חומה דלתים ובריח, והחנופה עד ט' קבין הגיעה, והת"ח ובפרט הבחורים היו מעיזים פניהם נגד היחידים החשובים הזקנים, והיחידים גועלים בת"ח, באופן שמי שיהיה בו יראת שמים רוצה היה להרחיק נדוד, ובסיבה זו פוסקים הצדקה, ותמים על מקומם ושבים לאחוריהם.

לכן אני אומר שתיקון הקהל וישיבת א"י הוא, שיהיה עליהם חכם הקהל ועל פ"ו עם שאר חשובי היחידים ישגיחו בפרטי העיר, ויעשו ביניהם ז' טובי העיר באופן זה:

יכנסו בפנקס הקהל כל החשובים שיראה לג' ברורים (מהבעלי בתים עצמן) שהם ראוים לכך, בעלי זקנה מבן חמשים ולמעלה או מבן מ', ועפ"י הגורל יצאו ז' טובי העיר בכל ג' שנים או משנה לשנה אם ירצו, ויותר טוב משנה לשנה

---

1) מלשון ההסכמה שממנה למדו שלא יהיה בירושלם „חכם הקהל או רב-ראשי, נראה שטעם הדבר היה משום דרכי שלום. והחכם חיד"א בשם הגדולים מערכת גדולים ערך מה"ר"מ גלאנטי (בן דורו של הרדמ"מ) אומר: „שהוא, הר"ר משה גלאנטי זקנו של הר"מ חגיז, עם רבני דורו הסכימו שלא יהיה תואר רב בירושלם ת"ו כמ"ש מהר"מ האג"ז ב„שפת אמת". ולתמהוני הגדול לא מצאתי ב„שפת אמת" מוזכר הסכם זה, ואולי נפלטה שגיאת קולמס בציונו של החכם חיד"א לספר שפת-אמת. ועל עיקרו של דב"- ודאי נכון העיד החי' חיד"א שהסכם כזה יצא מהר"מ גלאנטי עם חכמי דורו. ונראה שיצא אז ההסכם, אחרי שנמצאו אז בירושלם— כעדות החי' חיד"א בערך הנז',— פ"ז חכמים גדולים ושלמים— ואחרי רוב המחלוקיות בעיר קודש זו כעדות של הרדמ"מ בדבריו המיבאים להלן. —מלבד פה בכת"י, ובדברי חיד"א אשר הזכרתי, לא הובא לפי ידיעתי, זכר הסכם „שלא יהיה רב בירושלם" בשום מקום אחר.

כדי שכל אחד ואחד ישמש שנתו, ויניח מקום לחבירו, ובההיא הנאה דחבריה משתעבד ליה גמר כל אחד ואחד ומשתעבד לחבריה.

וטוב לתקן ששום יחיד הבא מחו"ל לא יכנס בפנקס הקהל לנהוג שררה על הציבור עד שיעבור עליו שנה אחת, ואם הוא אדם מפורסם ורשום ומנהיג היה בעירו מכניסים אותו מיד.

1) הגבלת ת"ח שתורתו אומנתו בירושלם תובב"א.

כפי מה שאמרנו שצריך כפי ההסכמה שכל ת"ח שתורתו אומנתו ואפילו אינו כ"כ חכם ששמו בגדולים אלא אפילו ת ל מ י ד ח כ ם... שיהיה במעמד עם הרבנים והחכמים הגדולים כשרוצים לגזור גזרה על הציבור וכו'. ע"כ צריך שנדע מי הם אלו הת"ח הראויים לכך ושעל פיהם ינהגו כל הציבור בתקנותיהם ויהיו אלו נקראים אנשי מעמד?.. ופשיטא דכל שאינו ראוי לישב בדין אינו נכנס בהסכמה של ת"ח בירושלם, דאם כן אין בהסכמה זו שום ממש, אלא הכונה היא לומר שב"ד קבועים שאינן כ"כ חכמים לא יוכלו לדין ת"ח שתורתו אומנתו בעל כורחו אלא ילך דינו לפני הגדולים ועפ"י הרוב ידונו. ואנן אמדינן דעת ההסכמה שכיון דיש בירושלם תובב"א כמה חכמים אינם רוצים לישתעבד זה לזה דכל א' וא' אומר אני גדול ממך, וגדר שלום ביניהם הוא שלא יהיה ביניהם גדול או קטן אלא עפ"י הרוב.

וה"מ בדררא דממונא דאיכא פסידא להאי ורווחא להאי, אבל בהנהגת הכולל אם אינו הגון אעפ"י שיהי' חכם אינו נכנס בהסכמה דאיתו הוא דאפסיד לנפשיה. לפיכך חכם שאינו הגון כגון שאינו מתנהג כדרך הת"ח, או אם הוא בלבלן ובעל מחלוקת ואינו מקובל לבריות אף אם תורתו אומנתו אל יכנס במנין החכמים וכן אם הוא מזלזל במצות. אבל לענין מס כל שתורתו אומנתו אינו פורע מס ואם אינו מתנהג כשורה דינו מסור לשמים, הקב"ה יפרע ממנו בעולם הזה ובעולם הבא. והא דאין אנו עונשין אותו במס משום דאפשר שעשה תשובה דאין אנו יודעים לפיכך המוחזק נאמן, (אעפ"י שבש"ע סי' רמ"ו סעיף ג' בשם הרא"ש מחייבו במס), ואפשר לומר שאם התרו בו ג"פ קונסין אותו במס, ואין שייך בה ההסכמה לפי שאינה עשויה לעבור על הדין אלא לקיים את הדין, דכל שמן הדין חייב גם מצד ההסכמה חייב, (עיין בתעניות ז.).

1) בכת"י דף 269 ע"ב.

וא"כ הדין נותן: שבתהלה יכנסו כל הת"ח יחד ויתנו רשות לברור ברורים ותם הת"ח הרשומים ב' או ג' מהם והם יבדקו לת"ח, וכל מי שהוא ראוי יכתב בפנקס הקהל והם אנשי מעמד, לגזור גזרות ולמיגדר מילתא באיסורין ובכל איסור והיתר השייך לקהל, ואל ידקדקו בברירה זו בחכמה יותר אלא כל שהוא בעל סברא בתלמוד וראוי לישב בישיבה יכנס, וילכו עפ"י הרוב אחר שישאו ויתנו בדבר כלם יחד במעמד אחד, ולעולם אין גומרים הגזרה באותו יום, אלא יכנסו במעמד יום זה ויודיעו ביניהם על מה הם עומדים וישאו ויתנו ביניהם בענין מעט, וליום אחר יגמרו ההסכמה, כדי שיהיה פנאי לעיין בענין וידעו להשיב זה לזה.

—עיין בי"ד סי' ל"א בהגהה שכתב שאין לאדם להורות עד מי שנה אם יש גדול ממנו בעיר אעפ"י שאין זה רבו... ויש קצת ראיה לומר דתלמיד בעל סברא אינו אלא עד ארבעין שנין דתנן בן מ' לבינה ובע"ז דף ה' ע"ב אמר רבא ש"מ לא קאים איניש אדעתיה דרביה עד מ' שנין...

1)מי הוא הנקרא ת"ח לענין המס?

כמובן בפרעון המס, שאעפ"י שההסכמה היא שכל ת"ח שתורתו אומנותו, אינו פורע מס, מ"מ צריך להגביל ת"ח כדי שנהיי יודעים שזה פטור וזה חייב זה נקרא ת"ח וזה לא נקרא ת"ח, ואעפ"י שיהיו תורתו אומנתו, דאטו בעל הבית שאין לו אומנות וקורא במקרא ובמשנה יומם ולילה מצות קריאה בעלמא, נימא שיהיה פטור?... לא ודאי! אין זה נקרא ת"ח.... ובפ"קי אבות תנינן הוי ממעט... [כאן מאריך הרמ"מ כתשובת הענין עפ"י ההלכה והמקורות בפוסקים].

... לכן אני אומר שכל שהוא ראוי לישיבה ויושב ושונה, או בביתו או הולך בישיבה, והוא מתנהג כהוגן וכשורה אעפ"י שיהיו לו אומנות פטור מן המס 2), ומ"מ אי אפשר להגביל הענין בכתב והכל לפי מה שהוא אדם וכפי

---

1) בכת"י דף 270 ע"א.

2) זמן מה אחרי צאת הסכמת הנגיד, בשנת רס"ט, נמצאו מי מתקהלות שגבו מסים מת"ח „שהיו מקצתם נושאים ונותנים או עוסקים במלאכת הבגדים." ו„שתורתם קבע ומלאכתם עראי". ואולם גאוני צפת ובראשם הר"י קארו יצאו בהזכמת חריפה מאד להגן על ת"ח האלה ולפוטרם מהמסים גם אם עוסקים מעט במלאכה, עיין אבקת רוכל סימן א' ושו"ת המביט ח"ב סימן כ"ה.

צורך השעה והחזקה והשם שיש לו לאדם, וכדי שלא כל הרוצה ליטול את השם יטול, צריך למיגדר מילתא.

והתלמידים בני הנער כדי שיכנסו בגדר זה, צריך שיעשה בהם סימן שממנו ידעו העם שהוא ת"ח ופטור מן המס, כגון: מי שהוא בן עשרים ידרוש בקהל דרוש מיוחד מדברי עצמו, וראוי להחכים או להסכים שעכ"פ ת"ח לא יסייענו או ילמדנו בדרשה זו כדי שלא יהיה דרוש מלומד שא"כ לא הועלנו כלום בתקנתנו זו.

ואחר שידרוש יכנסו כל הת"ח במעמד, אם יראה להם שיש בדרוש הזה כדי חכמה יתיו לו רשות בכתב ליכנס בישיבה אחת ויהיה הוא מגיד ההלכה ונושא ונותן עם החכמים באותה ההלכה, ואם יראו החכמים שראוי לכנות לו חכמה בעלי אותה ישיבה יתנו בידו פיתקא ויקראוהו חכם במדרגה שהוא ראוי. וזה נוסחו:

"הנה זאת עולה מן המדבר, קול ענות גבורה במלחמתה של תורה, מפי ההסכמה אשר בעיר הקודש ירושלם תובב"א, ואנחנו ח"מ בעלי ישיבה הקדושה הזאת מעידים אנו עדות נאמנה, איך נכנס החכם פלוני וכו' בישיבתנו ביום כך וכך לחודש פלוני שנת פלוני וכו', והיתה ההלכה במסכת פלונית, בפרק פלוני, והיה החכם הנז' מגיד ההלכה באותו יום, ועבר בינינו ובין החכם הנז' דין ודברים, וראינוהו זריז ויודע לאמן ידיו ולישא וליתן בהלכה, סבר ומסביר בטוב טעם ודעת, שואל כענין ומשיב כהלכה והגיע למעלת התורה, וראוי להכניסו בבדיקת ת"ח, להיות פטור מן המסים ומן הארנוניות כמשפט ההסכמות הנהוגים בעיה"ק ירושלם תובב"א, ולאות אמת כתבנו והתמנו עדות זו ונתנו בידו היום כך וכך וכו'".

בפתקא זו ילך הת"ח לפני ב"ד הזמן, וב"ד הזמן יבדקוהו בהלכות ש"ע של אורח חיים דוקא, ואם יודע ובקי בהלכות או"ח יתנו לו פתקא אחרת לסופר הקהל שיכתבוהו בפנקס הת"ח שהם פטורים מן המס, ובשבת הסמוך יעשה איזה סעודה לת"ח, ויותר טוב שלא להוציא ממון, אלא יעלה לס"ת ובאותה עליה יקריאוהו חכם ובזה יהיה מפורסם לכל הענין, ולא יהיה שום תלמיד שלא עשה מעשה זה נקרא בשם חכם כלל.

והבאים מחו"ל, אם הם מוחזקים לת"ח, ולהם שם במקומם, חזקתן די להם ואינם צריכים בדיקות אלא דוקא דרוש מיוחד לזה בבית הכנסת, ואם לא יהיה בקי בדרשה יכנס בישיבה והישיבה יכולה ליתן רשות לסופר לפוטרו מן המס.

אבל להכניסו בכלל הת"ח לענין המעמד ותקנות הע"יר צריך מעמד כולם והסכמת הרוב אם הוא ראוי לכך או לא, וכדכתבתי שאין מדקדקין כל כך בחכמה אלא במדות.

ואם בשלש בדיקות אלו לא ימצאוהו ראוי למעלה זו, יאריכו לו אם יראה בעיניהם להאריך הענין עד שש שנים אחרות, ואם מבן כ"ו לא יהיה ראוי להיות נזכר בכלל הת"ח, יכתבוהו במס, ובזה כל או"א על מקומו יבא בשלום.

ויש בתקנה זו משום מגדר מלתא, דכל דבר דאין לו גבול אין לו קדושה, וכמו שנאמר הגבל את ההר וקדשתו, שאם אין בזה גבול, כל או"א יאמר ת"ח אני ויתרבו המחלוקת (ואמרינן בפ"ק דסנהדרין, אמר רב הונא הני תיגרא דמיא לצינורא דברקא דמיא כיון דרוח רוח), ודבר זה מסור לתקנת הקהל שיעשוה ברצונם ובתנאי שיכתבו רצונם וגדולי התקנה בפנקס הקהל כדי שלא יהיה הדבר תלוי בבחירה בשעת המעשה, שאז הכל נעשה ע"י קטטה ומהלוקת. וראוי לכל עיר ועיר שבה קהלה מישראל להיות לה חומה גבוה דלתים ובריח, וכל שכן ירושלם! שהיא נחלתנו ועיני כל ישראל תלויות בה, ואליה בן דוד בא תחלה ובבית דין הוא נכנס כמו שנכנס משה במצרים למסור להם שליחותו מפי הגבורה וכמו כן עתיד משיח בן דוד לעשות שיגלה לנו במהרה בימינו. אמן.

דַיָנים מכים ועונשים.

1) צריך שיעמידו דיינים מכים ועונשים, וזה עכשיו אין בו גדר בירושלם שאין בה מורה ולא כח להוציא ממון מבעל דין קשה, ודבר זה גורמים הגדולים שאינם נותנים השורה לשום אדם כי אם ג' או ה' מהם רוצים לדין ואין בידם כח לכוף לשום אדם לפי שחוזרים הם אחר מתנות כהונה ומחנפין לזה ולזה וכדכתיב ואיש תרומות יהרסנה, ובאמת שמי שהוא ת"ח אסור לדור בתוכה.

שאם הם יהיו אוהבי הדין האמת והשלום יכולים היו לחלק בתי דינין ולשתף עמהם ראשי הקהל שמורא שלהם ההיה מוטלת על הבריות, וכמו שכתב הרמב"ם שאעפ"י שהדין בשלשה, יותר טוב כשיהיו רבים, משיהיו מועטים. וכבר אמרתי איך יכולים לעשות בין הת"ח כדי שיהיו כלם בלב אחד, וכל עוד שאין אחינו שבגולה מסכימים לעשות תיקון הנראה להם לשם שמים אי אפשר לתקן

1) בכת"י דף 278.

את ירושלם, וכמעט אומר אני שאסיר להתישב בתוכה הואיל ואין בה שום גדר שבעולם, והתה"ח הם עצמם עוברים ברית וגורמים כל רעות שבעולם.

ואין אני ח"ו מוציא דבה על הארץ ומדבר לשון הרע על התורה אלא מרוב דאגה שאני רואה עיר זו שעיני כל ישראל עליה שהיא עיר פרצות ואין בה חומה נמוכה דלתים ובריח, ושמא יתעוררו עליה הגולה ויתקנות, ווי ווי ! הגוים עוד דורשים אותה תמיד ובאים אליה מסוף העולם ועד סופו, ומג' שנים לג' שנים בא אליה פרנס אחד אדם רשום מקצית הארץ ע"ש כוללות כל הנוצרים לשמור גדריה, אנו שהיא חלקנו ועתידה להיות גורלנו ויש לנו חיוב לדרוש בשלומה עאכ"ו ! לכן היה ראוי לעשות, ושמא אין יודעים הגולה בדין זה ובחיוב זה, לכן אני מכריז להם ומודיע להם שכל מגמת העיר ותקוני העיר והנהגות העיר הכל מוטל לרוב דעת הקהלות [בחו"ל] לשום את ירושלם תהלה בארץ.

וכבר אמרתי שכן יעשה הקב"ה באחרית הימים דעתיד הקב"ה לשום לכל יושבי ירושלם לב אחד ושתהיה נדרשת מכל ישראל ורבים באים אליה ומתאוין לשבת בתוכה, ואחר ישובה של ארץ יתחיל הקב"ה לתקן גאולה לישראל וכבר התחיל מזמן קדמון באומות.

כי לצורך מלחמת גוג ומגוג העמיד הקב"ה ג' בתי ע"ז שיש בתוכה, אחד ע"ש מלכות רומי וספרד וצרפת ושאר מלכי אדום, ואחד ע"ש מלכות יון ואחד ע"ש מלכות עמלק וכל הארמינייא, וכ"ם דורשים אותה ובאים אליה משנה לשנה, ומלכות ספרד שתיא תובל קין מאנשי גוג, וצרפת מאנשי מגוג פזרו עליה ממון אין חקר, ספרד לבד בכל שנה ושנה שולח לה חמשים אלף ריאלים 1), ועשה הקב"ה כן בתכלית הגאולה, שבעת גלות, יתגלה משיח צדקנו ויקח הע"ז מידם 2) לא יהיה אומה ולשון שלא יתקבץ לבא למלחמה עם ה' ועם משיחו ובפרט גוג ומגוג שהם מתכנים בשם מלכי ירושלם. וידוע הוא שאין משיח בן אפרים בא ואינו נגלה למאה אנשים או למאתים כמו שיש בה היום אלא לאלפים ולרבבות, וידוע שכל עיר שאין בתוכה גדרות אינם יכולים לדור בתוכה אלא מתי מספר, לכן וע"כ, בסוף הימים עתיד הקב"ה להשיב לב אבות על בנים ולב הרבנים על התלמידים ולב היחידים על הצבור וכבוד הקהל, ולב בנים על אבותם

---

1) עיין דבריו לעיל עמוד 15

2) כאן נכתבה שורה שא"א לפרסמה.

ולב התלמידים על רבותיהם, ולב הצבור על היחידים החשובים, ואז כתיב הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא וכו׳.

ומאלו השני פסוקים 1) אנו לומדים שרב־ זה גירם חורבן, ואם לא שרחמיו מרובים והוא עתיד לתקן פרצה זו היו שונאיהם של ישראל חייבים כליה אלא שהוא יתקן וגם הוא יודע דצריך תחלה התעוררות תחתונה כדי שיהיה בה התעוררות עליונה, כן ימהר ה׳ לעשות.

מנהגי בית הכנסת.

2) ... בכלל בית הכנסת שצריך לשכור רב וש״ץ, ובירושלם יש בה מנהג יפה ששוכרין ג׳ שליחי צבור 3) צדיקים וחסידים ואנשי מעשה, לפי שהם מתפללים ומתחננים תמיד לפני המקום על כל צרה שלא תבוא בין בא״י ובין על כוללות הגולה, ועוד שתמיד אנו מתפללים על עצירת גשמים שיש בכל שנה, וגם מכת הארבה ושאר צרות שלא יבואו לישראל, ועל כן צריכים שיהיו אנשים מהוגנים כמו שהם עכשיו. ואין מדקדקים אחריהם, להיות פטורים ואפילו מכרגא דמלכא אין צריך לומר משאר דברים, ואין ממנים ש״ץ פחות מן ארבעים שנה וכל שהוא זקן עדיף ...

---

1) הנה אנכי שולח וגו׳. והשיב לב אבות וגו׳.

2) בכת״י דף 277 ע״א.

3) הנוסע האלמוני משנת רפ״ב במכתבו שנדפס בסוף ספר שבחי־ירושלם מביא בנוספות אחרי מכתבו (אגב, שנתיחסו בטעות בהמאמר של לונץ חלק ג׳ צד 174-170 על שם תלמיד הרע״ב.) מספר גם הוא, שהיו בימיו „ארבעה חזנים קבועים, לקהל ירושלם, וכל אי היה מתפלל שב״ע. ושכרם מנדבות העולים לתורה ובפרט מהאורחים.״ ור׳ ישראל מפרושא במכתבו מירושלם בשנת ר״פ (עיין המאמר כ״ג) מזכיר ג״כ חזנים קבועים „ארבעה מטיבי לכת ואין להם שכר רק יחיו על נדבות כמו שביך.״ ועיין להלן עמוד59 —62 עוד על התפלה בירושלם, ובהערותי שם.

1) בירושלם תוב"ב יש מנהג רע, והוא שבסדר היכל 2)יושבים בעלי בתים ות"ח בחורים קופצים בראש ויושבים שם. וראוי לתקן שלא ישבו שם כי אם ת"ח בעלי זקנה מן ארבעים ולמעלה ואחריהם החשובים שבעיר בעלי זקנה ושיבה, וגבאי הקהל מושיבים אותם. וראוי להכריז ולתקן ששום אדם אל ישב שם מעצמו כי אם שיושיביהו שם הגבאים. ויזהרו בזה שלא יושיבו שם עמי א"צות ואפילו הם מופלגים בזקנה ועשירים הרבה שאין זו ישיבה של עמי הארץ כי אם החסידים ואנשי מעשה ובעלי התורה.

....

אין צבור עני, ותקנה יש בירושלם שאין אדם בעולם מחזיק במצות 3) ואפילו לקחה כמה שנים, אלא ימכרו ברבים, והרוצה לקנות יוסיף על חבירו ויקחנה...

....

... מנהג קדום בירושלם שכל א' מדליק הכנסת שבת א', ומי שהחזיק החזיק ואין חברו יכול לקחת אותה הדלקה מתחת ידו ואפילו עראי פעם אחת 4)..

....

1) בבת"י דף 277 ע"ב.

2) השורה המזרחית של בית הכנסת.

3) ר"ל שזכות המצוה נמכרת בכל שנה ושנה ולא כמו זכות המדליק המוזכר אח"ז שזוכה בה לכל ימי חייו. אחת מ„מצות" אלו מוזכר בלוח ביחכ"נ, של נוסע אלמוני משנת רפ"ג והיא: „לישא אבוקה לפני ס"ת מן החיכל לחכן (הבימה) ונמכרת מצוה זו בכל שנה.

4) הנוסע האלמוני משנת רפ"ג מביא בסוף מכתבו (שנדפס בספר שבחי ירושלם) „תקנות והסכמות שיש לק"ק ירושלם עה"ק והם כתובים על לוח בבית הכנסת" ושם כתוב: ... נהגו בירושלם שכל שבתות השנה נמכ־ים להדליק בבית הכנסת, היינו: שאחד מירושלם או מחלב או מדמשק או ממדינה אחרת קונה שבת אחד ויעלה כמו ששה דוקאטי זהב והוא שלו כל ימי חייו ובאותו שבת מדליק משלו כל נרות ביהכ"נ ועולה ההוצאות כמו דוקאטי והצי, וכל המצות של אותה שבת הם שלו הן התפלה הן השבעה קוראים, יקרא את אשר יחפוץ ומזכירים לטוב כל מתי משפחתו ומברכים החיים ואם יחפוץ יעשה סעודה לעניים, וכן כל שבת ביד אחד, וכשימות אחד מוכרים השבת ההוא לאחר.

... ב„קהל הגדול" נהגו, שבשבת שיש יות־משורה אחת כגון מדליק ואבי־הבן שאין קוראים בכל שורה יותר מז' אנשים, ומגדר מילתא היא מפני טורח צבור, ואע"ג דמגיע פסידא להכנסות הקהל אין משגיחין ולא חוששין לזה, זה הכלל כל שהוא תקון הרבים דוחה את הכל, ועל זה וכיוצא בזה אמרינן אין צבור עני. ... 1)

... ומפני השלום תקנו שאין להתנדב בס"ת על חיי שום אדם לא פרנס ולא רב 2) אלא לחיי המדליק ולחיי אבי הבן, חתן וכלה ואין לשנות. ...

... כן הדין אין ירושלם ק"ק ירושלם לשנות שום דבר מהתפלות מהסדר שכתוב במהזורים של ק"ק ספרדים לפי שמהם אנו חיים, ואפ"לו יסכימו כל חכמי א"י לשנות אין משנים. וכזה ששינו לומר „אתה כוננת" במקום „למשה צוית" במוסף שבת, וכן מה שנהגו לומר „למנצח בנגינות" במקום „השמים מספרים", ומה שנהגו שלא לומר הושענות כלל ביום השבת, ומה שנהגו לאומרם [ההושענות] אחר שהוציאו ס"ת קודם קריאת ההורה ובמחזורי ספרד הם כתובים אחר המוסף, ומה ששינו ואין תוקעים שופר בהושענה רבה, ושאר מנהגים ששינו מתקנת חכמי ספרד בתפלות, הכל שלא כדין היה ! ואם ימצא אדם חשוב שיתקן להזור הכל כמו שהוא במהזורים ולאסור להם שלא ילכו אחר הקבלה ולגזור על הש"ץ שאל יכונו בתפלות הצבור שום כונה אלא על דעת התינוק, 3) נ"ל שיהיה שכרו גדול כפול ומכופל מן השמים, ועוד שקהלות ספרד יבולים לעכב בידם שיחזרו

1) מי יהן וויאילו גם גבאי בתי הכנסיות בזמננו לעשות כמתקן שבתקנותינו הישנות.

2) עיין לעיל הבאתי דברי החיד"א שהיו בזמן הר"מ גלאנטי הוא דורו של הורמ"מ „פ"ז הכמים גדולים שלמים" בירושלם, ומובן שא"א היה „להתנדב בס"ת על חיי" כל הפ"ז חכמים בפרוטרוט, וההתנדבות על חיי יחידים הביאה קנאה ומקום למחלוקיות. וצדקו איפוא חכמי הדור בימים ההם אשר תקנו „מפני השלום לא להתנדב על חיי שום אדם מלבד המדליק, אבי־הבן וכו'".

3) אולי כונתו נגד החזנים המכונים עפ"י הסוד והקבלה, ואשר היו מאריכים ומכונים „אות באות ומלה במלה" כאשר יספר לנו תלמיד הרע"ב על חזני ירושלם (במכתבו משנת רנ"ה). וכבר צעק הריב"ש בתשובותיו על המתפללים בצבור שיתפללו עם הציבור ולא יאריכו, והוא עפ"י תלמוד ערוך.

למנהגם ואל ישנו לעולם, הואיל ובני א״י והוצאות הכולל עליהם. 1)

[מנהג מצת-שמורה]

2) ... ובאר״י נהגו התלמידי חכמים לשלוח אדם בשדה לשמור החיטים לשם מצה ואין אוכלים מצה אחרת בכל ז׳ ימי הח״ג כי אם מצה שמורה, וגם בשעת טחינה נשמרים מן הריחים שנטחן בה חטים של פסח שאינן שמורים משעת קצירה ומכשירין אותם, וכן בנפות וכן בשאר הכלים שנעשו בהם מצה אוסרים אותם לצורך מצה שמורה כאלו היה זה היתר וזה איסור, ונ״ל דאין להם על מה שיסמוכו, דהא דבעינן מצה שמורה היינו לשם מצוה אבל משום הכי לא נאסר להם לאכול מצה שאינה שמורה, ... ומכ״ש דלא שייך לנהוג איסור בכלים של מצה זו לזו ... והמנהג מנהג בטעות הוא. אחר הכתיבה כך מצאתי שאלת הרדב״ז סי׳ תקפ״א שכתב כן ...

[מנהגי התעניות על עצירות גשמים]

3) ... בירושלם נהגו לגזור תענית צבור על עצירת גשמים כשאר גזרות של רשות, דהא לא גזרי להו כסדרם כמו שהם כתובים. 4) ולא ראיתי מעולם

---

1) מענין מאד לציין בזה כי ר׳ ישראל מפרושא במכתבו משנת ר״פ (המעמר כ״ג) מספר לנו שעד זמנו היתה התפלה בירושלם במנהג המערבים, רק „עתה אחרי גליות ספרד משנת ר״ן כשנתוספו הספרדים יצ״ו כמעט מבטלים כל הלשונות והמנהגים ועושים כרצונם״, ומדי החזנים שהיו בימיו היו כבר ג׳ ספרדים ואחד מסתערב. וכל כך הגיעו הדברים בימי הרמ״מ. עד כי בא ומעורר את הספרדים לעכב על מנהגם „הואיל ובני א״י והוצאות הכולל עליהם״.

2) בכת״י דף 143 ע״א

3) בכת״י 269 ע״א.

4) גם ר״ג מסימיאטיץ אומר כדבריו: (שש״י דף י״ב ע״ב) „הסדר הוא בא״י שכשבא ר״ח כסלו ולא ירדו גשמים אז גוזרים תענית על הצבור בה״ב אבל אין נוהגין הסדר תעניות כמו שאמרו במסכת תענית שמוציאים את התבה. עיין עוד על כל מנהגי תעניות על הגשמים בירושלם בספר „תקנות״ סימן פ״א-צ״ג. ראוי להעיר על רבוי התעניות והתפלות לגשמים בירושלם ובא״י הקודש בימים הקדמונים, אשר מקרים של עצירת גשמים חלים ובאים בם לשנים קרובות מאד, ואחרי שמלפנים ועד הדור האחרון שתו בני ארץ ישראל כמעט רק מי-הבאר, וכל כלכלת הארץ היתה תלויה אך בפרי אדמתה עצמה. ואחור של גשם גרם מיד רעב ויוקר שערים בארץ.

שקבלו הצבור בעצירת גשמים תענית מבעוד יום, א"כ נראה דעתייהו דסבירא להו תענית צבור על הגשמים רשות, רצו מתענין רצו אינן מתענין ...

1) מן הדין אינם יכולים לגזור גזרה על הצבור כגון תעניות שעושים על עצירת גשמים אף שהם כתובים בפוסקים, שלא במעמד כל הת"ח, ועל פי הרוב ישאו ויתנו אותה כאשר כתבתי למעלה, שמה שאמרו בה: זמן פלוני ולא ירדו גשמים גוזרים ג' תעניות על הצבור, לאו למימרא שחייבים מן הדין לגזור כן אלא לומר שראוו לעשות כן, ונמצא גזרה זו כדבר שברשות שצריך הסכמת הרוב, ובפרט בירושלם שיש חרם ששום ת"ח לא ינהוג שררה על חברו, לכן אם הרבנים גזרו שלא במעמד התלמידים ושאר ת"ח, אין בגזרתם כלום, והרוצה להתענות עמהם צריך קבלה כשאר תעניות של יחיד.

ורעה זו חולה היא עד מאד בירושלם תובב"א, שאפילו הם חסידים ואנשי מעשה וחכמים גדולים מ"מ רודפים אחר השררה וגורמים איבה ושנאה ותחרות בינם ובין הצבור לפי שאין רוצים להתחבר אלו עם אלו ואין הדין כך, כאשר כתבנו למעלה שאפילו בדיני נפשות ובסנהדרין, ב' או ג' היו חכמים והשאר תלמידים, וכ"ש בגזרות ובתקנות אין הפרש לת"ה או שאר אנשי העיר החשובים שהולכים אחר הרוב.

[התנצלות על הבקורת הקשה נגד רבני ומנהיגי ירושלם]

2) ... אחרי שנשברו רגלי קולמסי במרוצת הדרכים ובכתיבת מסילות בית אלקינו, הוזרני בי וחוששני מחטאת, דיש ללמוד זכות על חכמי ירושלם בכל מה שאינם מתקנים תקונים וגזרות ביניהם לישוב א"י, והוא: בראותי שהחכמים כלם שלקחו בידם המלכות והשררה ולא רצו לישתתף עמהם אחרים, ואפילו מן הדין, וכנראה לעין כתכונים שלא לשם שמים, ומתחת ידם יוצא משפט מעקל, דורפים אחר השררה, מצד אחר ראיתי אותם בענינים אחרים אנשים צדיקים אנשים חסידים, ראשונים בקדושה, מדקדקים במצוות, דמעתם מצויה בתפלות, ולבם לקונם, מענים נפשם בתעניתם, וצדקתם עומדת לעד, ותורתם אומנתם, יושבים בישיבה, ובלילה אין נרם כבה, משכימים ומעריבים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות וכאלה רבות להם, וא"כ איך אפשר להרהר אחריהם שעושים שלא כדין

1) בכת"י דף 277 ע"ב.

2) בכת"י דף 286 ע"א.

וגורמים איבות ושנאות ביניהם, וכמעט שגורמים חרבן בארץ ?, לכן יש להפך בזכותם ולומר דאינם רוצים לישתתף עם אנשים שאינם כל כך מהוגנים ביראת חטא ואעפ"י שהם ת"ח. אי—נמי, רוצים שלא יתערב זר ביניהם אם לא יהיה אדם חשוב כמיתם בחכמה ובמנין וביראת חטא וכדומה.

והא דגורמים חורבן בארץ ? אפשר לומר, שח"ו אין הקב"ה מביא תקלה אפילו ע"י בהמתם של צדיקים וכ"ש ע"י צדיקים עצמם, שבאמת יכול האדם לביא מסוף העולם ועד סופו להתפלל תשעה באב אחד, שנה אחת בבית הכנסת של ירושלם תוב"ב, ויראה שהדמעה מצויה בקטנים ובגדולים, בצדיקים ובאנשים ריקים ופוחזים, וכל העם כלו קטנים וגדולים בצעקה ורינה ותפלה כאלו נחרב בה"מ בימיהם, וגם אפילו כימי החול, תפלת הפחות שבפחיתים בכונה רבה ואהבה עזה ולבם בטוח בה' ודבקים בהקב"ה תמיד, וגם בעברות אינו נמצא קל שבקלים ופחות שבפחותים כושל בהם 1), שתמיד ישיבות אלו החכמים חוקרים ודורשים ומחרימים על מי שיודע בעברה שיבא ויגיד להם ועיניהם מוטלת ברשעים, וסוף

---

1) גם רבי עובדיה מברטנורא שעלה לארה"ק בשנת רמ"ח במכתביו (נדפסו בחוברות בשם שערי ציון וב„המעמר" של לונץ כרך ג', וע"ש עמוד 133) מדבר גם הוא בשבחו של סדר התפלה הנפלא בירושלם שלא ראה כמותו: „משכימים קודם עלות השחר מתפללים כותיקין נושאים כפים בחול ובשבת ומרבים בתחנונים ואין בירושלם גלוי עריות ושחוק ושבועות שקר, ובעברות שבין אדם למקום הם נזהרים ביותר" וגם הוא מתאונן רק על הזקנים הרשעים החטאים על דחקם את הב"ב במסים ואולם גם הם „זריזים בתפלה ובשאר מצות שבין אדם למקום". וגם תלמיד הרע"ב במכתבו משנת רנ"ה (נדפס עם מכתבי רבו הרע"ב שם, ושם), אומר גם הוא: „והם-יהודי ירושלם-נשמרים מכל חטא ועון וזהירים במצות וערב ובוקר וצהרים יתקבצו כלם יחד עשיר אביון להתפלל בכונה ויש שני חזנים יראי ה' יכונו בתפלתם אות באות ומלה במלה וכו'" ור' ישראל מפרושא במכתבו משנת ר"פ מהלל גם הוא את התפלה וחבוב המצות של כל ארצות המזרח וביחוד של ירושלם המתפללים בכונה גדולה ומרבים בתחנונים".

כל סוף כל הבא בידם הם עושים, 1) וא״כ יש לומר דהא דאין בנין ותקון בירושלם אפשר שיהיה סבה מאת ה׳ שאינו רוצה עדיין בישובה של ארץ, וכמו דהקפיד הקב״ה בחורבן בית ראשון אפשר שיקפיד בבית שני (וכדכתבו התוס׳... מקרא דכתיב בירמי׳ כ״ט, כה אמר ד׳ צבאות אלהי ישראל לכל הגולה אשר הגליתי מירושלים בבלה, בנו בתים ושבו ונטעו גנות ואכלו את פרים וכו׳ ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה, התפללו בעדה אל ה׳ כי בשלומה יהיה לכם שלום וכו׳ כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם נאם ה׳ ושבתי את שבותכם וקבצתי אתכם מכל הגוים ומכל המקומות... וכתיב בסי׳ כ״ז ... בבלה יבואו ושמה יהיו עד יום פקדי ...). ואם הקב״ה קפיד בבית שני זה כמו בבית ראשון, אם כן ממנו הוא שאין בה ישוב. וכתיב בונה ירושלם ה׳ וכל עוד שהוא לא יבנה מדעתו לריק יגעתי, שאפילו כל העולם כילו יסכימו לעשות לה גדרות בנין ותקנות לישובה אין עולה בידם כלום, כה אמר ה׳ המה יבנו ואני אהרס וכו׳ 2). ולמה כך? לפי שבזמן הזה רוצה הקב״ה לתקן כל העולם ע״י גלותם של ישראל, ובחזרתם חוזרים כל א״ה להקב״ה וכמו שהיה במצרים, וגם ערב רב עלה אתם, וכמו שנאמר עד כי יבא שלה ולו יקהת עמים, כל העמים נקהלים ובאים למשיח בן דוד, וקפיד הקב״ה שלא תבנה ירושלם עד שיבנה הוא ביתר שאת ויתר עז. ודע! ששני אלפים אלו אחר החרבן נקראים שני אלפים דימות המשיח, ולא כמו שחושבים העולם שימות המשיח אחר שיבא הם האלפים, אלא הכונה כך שבאלו הב׳ אלפים יתקן הקב״ה עולמו בתקון הצריך שיהיה העולם בביאת המשיה,—ובדניאל מגביל גבול בגאולה: ככלות כל ישראל לנפץ בכל העולם, כדי שמחמת נפוצותיו יכירו איים ורחוקים באלקותו ית׳, וכדכתיב: ובכלות נפץ יד עם קדש ככלות כל אלה. ואם כן לריק אמרו

---

1) כידוע, רב כח-בית דין וכח תורה בדורות הראשונים, ובירושלם, רב כחה מכח הממשלה. ובמכתב ר׳ ישראל אשכנזי מירושלם משנת ה״א ר״פ. (נדפס ב„ירושלם״ קובץ על יד, ובהמעמר כ״ג צד 187) אומר: „ואם יש לעתים רחוקים בירושלם פורה ראש ולענה המגים ללכת בערכאות מיד כל ישראל כאחד חברים כנגד המשחית ונותנין שוחד למושל הארץ להכות מכות מרדות במלכות כמנהג הארץ ואח״כ מחרימין אותו עד שיתחרט ויפייס הקהל בממון.״

2) בכת״י דף 286 ע״ב.

הבונים לירות את אבן פנהה ולתקן תקוניה ולכונן סדריה, ודוקא מחזיק הקב"ה בירושלם תופסי התורה אנשי מספר שמואסים בהבלי עולם הזה ויש להם אחרית תקוה לעולם הבא ובזכותם זכר הקב"ה ברית ובית, וגואל את ישראל, וכמו שכתוב בדניאל.

יש עוד לומר תשובה אחרת, והיא זו: דאי אפשר שיהיה בירושלם בנין ותקון וישוב כל עוד דיש חורבן למעלה בירושלם דלמעלה, כדכתיב, ירושלים הבנויה כעיר שחוברה לה יחדיו, דאם היה אפשר תקון וישוב בירושלם לא היינו בגולה אלא מחמת חרבנה של ארץ היא גלות וישיבת ישראל בחו"ל, ומכאן אני אומר שהסימן המובהק לגאולה הוא כשנראה שירושלם יש בה תקון ודירה, וישובה שלום לישראל, מיד נצפה לגאולה בודאי.

ועל אלו הצדדים אני פוסח, אם אניח מלכתוב ולהכריז לאחינו שבגולה על ישובה של ארץ, ודלמא בונה ירושלים ה' וכדכתיב בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים, וכתיב אם ה' לא יבנה בית שוא עמלו בוניו בו, אם ה' לא ישמור עיר שוא שקד שומר וכו' כל זה למה כדכתיב אז יאמרו בגוים הגדיל ה' לעשות עם אלה, וכדמפרש ירמיהו וכדפרשתי לעיל, או דילמא ירושלם היא דורש אין לה מכלל דצריכי למדרשא ?!.

ומ"מ אחר כל הצדדים שצדדתי הכריעני דעתי לכתב בכתב יושר וקושט דברי אמת בהכרזה ובהרמת קול כשופר, לידע ולהודיע ולהודע שיראת ה' שנאת רע גאה וגאון ודרך רע, ובאורח צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט, לפיכך אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם! שאין לדיין אלא מה שעיניו רואות, והתורה אמרה הנסתרות לה' אלקינו והנגלות לנו ולבנינו עד עולם, וחכמים אמרו בהדי כבשי דרחמנא למה לך... וא"כ דעתי נוטה שכל הגולה חייבת לדרוש את ירושלם ולהשתדל בבנינה, לא שיש כח בעבד לתקן מה שמקלקל רבו אלא שיש כח בעבד לעורר את רבו שיתקן הוא מה שקלקל הוא. והלא חרבן הבית היה מפני השנאה לכן יתקן שיהיה אהוב לפני המקום ... 1). לפיכך על כל העולם מוטל דרישה זו ותקון שלה וגם הקהלות הרחוקות שמעו עוה עוה בארץ אם בממון שלא כדין הם יהזירוהו מכים וקופת הקהל, ואם בענין אחר ששמועתו רעה ואפילו

---

1) כאן נמחקה מן הכת"י שורה אחת שא"א לקוראה.

בדרך ארץ יענישו את יושביה ופרנסיה וחכמיה ומנהיגיה ויאמרו להם. . . כל ישראל ערבים על ירושלם ואם לא תשובו מדרך זו לא נשלח להם מכאן ולהבא ול"א כלום, אך יזהרו שלא יעשו מעשה שלא לשם שמים שמא ימנעו ממנה צדקתם. אלא שיעשו להטיל אימה ולהחזירם למוטב, להלכה ולא למעשה ובזה יהיה מורא כל הגולה מוטלת על אנשי ירושלם שלא יצא ממנה משפט מעקל. ודעתי דעת יראת שמים ודעת תורה, ואומר לי לבי דבצדק כל אמרי פי כי אין בהם נפתל ועקש.

1) ועוד שמצאתי כתוב במגילת סתרים שאין הקב"ה משיב שבותה עד שכל ישראל ידרשוה וכדכתבתי לעיל, שמפי מגילה זו דורשים אותה האומות עד היום הזה, ובאחרית הימים עתידים ישראל מסוף העולם ועד סופו לדרוש אותה והיא כתישבת ומכינה עצמה לגאולה.

והואיל ואגב ירושלם, בא לידינו תיקון הקהלות, וראיתי בענין שהקב"ה חפץ עד היום, עד שירחם את ירושלם, שישבו ישראל בתוך הגלות בין האומות ויבנו בתים בעריהם ויטעו כרמים וידרשו את שלום העיר אשר הם גרים עליה. וזה היה בעונותינו ובעונות אבותינו, וכדאמר שלמה המלך ע"א ברוח הקודש על כנסת ישראל: אל תראוני שאני שחרחרת ששזפתני השמש בני אמי נחרו בי שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי.........................

הבאת שלום.

2) כירושלם יש אנשים ממונים על השלום, וראוי לתקן יותר בירושלם משאר העולם, שלא נחרבה ירושלם אלא על שנאת חנם, וגם מדה זו עד היום גוברת בה וכאילו נחרבה הארץ בימינו, ואעפ"י שחכמי ירושלם חסידים הם בכל שאר הדברים, מ"מ מחמת שאין בהם תיקון בשורה, ואין הקטנים נשמעים לגדולים ולא גדולים לקטנים מתרבה שנאת חנם ביניהם, וזה לזה ואלו לאלו בפיהם ידברו ולבם לא נכון עמם ואשמים הם. וכדכתיב: חלק לבם עתה יאשמו, ומכח אשמה גדולה זו אין תפלתם נשמעת, וצרות רבות בהם עצירת גשמים ומשא מלך ושרים עליהם ומכת הארבה וכו', ואני מודיע לעולם! שבעיר הקודש זו ירושלם תובב"א עיני הקב"ה תמיד אליה מראשית השנה ועד אחרית השנה ואינו מאריך אפו כ"כ כמו שעושה בכל העולם אלא רוצה שהעם היושב עליה יהיה נשוי עון ונקיים, ולכן

---

1) בכת"י דף 287 ע"ב.

2) בכת"י דף 285 ע"ב.

פוקד עליהם על עון קל אעפ"י שאין המדה נמלאת, לפיכך מתפחד בה האדם תמיד וכדכתיב: פחדו בציון חטאים, ושנואה היא המחלוקת לפני הקב"ה יותר מכל שאר העברות שבתורה.

לפיכך ראוי לכל קהלות הגולה שישגיחו על ירושלם ובהסכמת הגולה יתקנו תקנות השוות לכוללות הגולה ויהיו תקנות המזוגות שלום בעולם כמדת הת"ח, דאמרינן בכל יום: אמ"ר אלעזר אמ"ר חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנאמר וכל בניך למודי ד' ורב שלום בניך, אל תקרי בניך אלא בוניך, דראוי לדקדק למה ליה תו לומר אל תקרי בניך אלא בוניך הא נפקא ליה מדכתיב ורב שלום בניך, דאם תאמר יצטרך ללמד שבניך הם ת"ח ולא שאר העם הא כתיב וכל בניך למודי-ה' ומי הם בעלי תלמוד, הת"ח ודאי, ואם כן למה לן תו דרשה דאל תקרי בניך וכו'? אלא ללמד שבאין בנין ותיקון אין שלום. ומי הם הבונים והמתקנים. הת"ח ז', הא למדנו שכל תקוני הקהלות הוא להסיר המחלוקות ולהרבות השלום, וכחמת השלום באלהם הברכה ושכינה שורה על ישראל. לכן ראוי לעולם להשגיח בשלום ירושלם כמו שנאמר: שאלו שלום ירושלם ישליו אוהביך וכו' והשלום תלוי בתקוני העיר כאשר הודענו סדריה בעולם כדי שיתקנוה ויסקלוה מאבן וירימו מכשול מתוכה, וישימוה כבתחלה תהלה בארץ, כן יהיה במהרה בימינו אמן. וכמו שאפרש לקמן בע"ה,

סוף דבר. עד היום והיום בכלל, מחמת שאין תיקון בעיר אין מן הדין הסכמות ירושלם הסכמות של כלום, ואין מנהגם מנהג ואין תקנתם תקנה, ואין גזרתם גזרה, ואין חרמם אלא כחרמו של ים ואין תעניתם ענוי ואין תפלתם תפלה, ואין צעקתם צעקה ואין שרומם שלום עד שיתקנו הקהלות שבכל נפוצות הגולה את ירושלם, ומהם אל יזוזו ואל ינועו, ואז יתקים מקרא שכתוב: ועתה אל תירא עבדי יעקב נאם ה' ואל תחת ישראל כי הנני מושיעך מרחוק ואת זרעך מרחוק ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד. אמן כן יהי רצון.

תכן הענינים של מחברת זו:

	עמוד
מבוא ותולדות הר"מ מלכי ופרושו על התורה (מאת א. ר—ן.)	2 —11
מצב ירושלם,— בימי הררמ"מ—, מספר היהודים בירושלם, ועול המס.	12—13
הוצאות העיר של קהלות היהודים בירושלם צפת וטבריא.	14
הכנסה והוצאה של כנסיות הנוצרים בירושלם.	15
ספור מציאת כתבת עתיקה בהר סיני ורמזי גאולה.	16
תקציב מפורט של הכנסת והוצאת קהלות היהודים בירושלם.	17—19
המצב הכלכלי של היהודים בירושלם, ותקון המצב.	20—24
קופה של צדקה וה„חלוקה" מן הגולה.	24—28
התמחוי, כסות לעניים, פדיון שבוים, הכנסת כלה.	29
חנוך היתומים ואפוטרפסים ליתומים ואלמנות,	30
בתי הקדש לעניים, והכנסת אורחים.	31—32
חברה־קדישא, תקוני צבור בשמחות ב"מ ונשואין.	33
הערכת המס.	34—36
נשים בתקון המס.	37
יסוד ישיבה מנדבות האלמנות.	38
מסי הקבורה והעזבונות.	39
הצעה ליסוד בית מדרש עליון לרבנים ותלמידיהם בירושלם.	41—46
ע"ד הסכמת הנגיד על ת"ח בירושלם (מאת א. ר—ן.)	46—49
איזו ת"ח פטורים מן המס.	49—50
מנוי רב בירושלם.	50—52
הגבלת ת"ח ובחינת החכמים הצעירים.	52—55

דינים מכים ועונשים, ואחוד בין החכמים ותלמידיהם וב"ב. 56—55

מנהגי בית הכנסת. 59—57

מנהג מצת שמורה, מנהגי תעניות על עצירת גשמים 60

התנצלות על בקורת קשה נגד חו"ר ירושלם, ומו"מ על חובת בנין הארץ וישובה. 64—61

הבאת שלום. 66—65

SELECTIONS

of a Commentary on the Pentateuch from the

manuscript

Rabbi

RAPHAEL MORDECAI MALKI

Rabbi and Physician at Jerusalem in the 17th Century

VOL. I

Containing essays on Palestine History

Copied issued and remarked. with a preface and Biography of Rabbi MALKY by

ELIESER RIVLIN

Jerusalem

all rights preserved

Printed by Salomon Jerusalem